МІСЯЧНА НІЧ

Була ясна й тепла серпнева ніч. Я з рушницею на плечі сходив з гір. Мій великий чорний англійський лабрадор, висолопивши язика, втомлено плівся позаду. Ми збилися з дороги. Я раз у раз зупинявся і завмирав, роззирався навкруги, намагаючись зорієнтуватися на місцевості. Мій пес також щоразу сідав на землю і запитливо дивився на мене.

Перед нами стелилися пологі лісисті пагорби. Над синьо-чорними деревами світив повний багряний місяць, немов підпалюючи яскравим полум'ям темне небо. Зі сходу на схід спокійно і розлого струменів зоряний потік, над самісіньким північним нет бокраєм завис Великий Віз. Поміж стовбурами верб неподалік, з поверхні невеликого болітця, здіймався легкий, прозорий серпанок, тремтів у матово-зеленкуватому присмерку; в очереті стогнав птах-бугай. Що далі ми йшли, то більше світлів навколишній ландшафт. Частокіл обабіч похмурого лісу поволі розступався, рівнина перед нами котила хвилі різнотрав'я — зелене мерехтливе море, посеред якого в оточенні струнких тополь наче плив під повними вітрилами білий панський маєток. Час до часу налітав ніжний легіт, шурхотів у травах та листі й приносив на своїх крилах дивовижні звуки. Коли я підійшов ближче до садиби, дивні звуки набрали сили — то бриніла печальна мелодія. Вправна рука грала на доброму фортепіано "Місячну сонату" Бетговена. Мені здавалося, ніби зранена людська душа ронила сльози на клавіші. Розпучливий дисонанс — й інструмент змовк. Від маленького самотнього маєтку, навколо якого тужно шелестіли тополі, мене заледве відділяла сотня кроків. Сумно бряжчав ланцюгом прип'ятий пес; далекий струмок жалібно жебонів крізь ніч.

На парадних сходах з'явилася постать, оперлася руками на поруччя і глянула вниз. То була висока, струнка жінка. її бліде обличчя світилося у місячному сяйві, наче фосфор, темне волосся, зібране пишним пучком, спадало на білі плечі. Вона почула мої кроки, випросталася і, коли я

підійшов упритул до сходів, уп'ялася у мене поглядом своїх великих темних і вологих очей. Я розповів, що заблукав, і попросився на ніч.

— Чим хата багата, — мовила вона глибоким, м'яким голосом. — Не часто трапляється нам нагода приймати гостей. Заходьте до господи!

Я піднявся трухлявими дерев'яними сходами, потиснув простягнену м'яку й тремтливу руку господині, а тоді услід за нею переступив поріг будинку.

Ми увійшли до великої прямокутної кімната з вибіленими стінами, усе облаштування якої складалося зі старого картярського столика та п'ятьох дерев'яних стільців. Столикові бракувало однієї ніжки, тож його підперли старим стільцем, на якого наклали цегли, щоб не хиталася стільниця. За столиком сиділо четверо чоловіків і грали в карти. Дідич — невисокий чоловік з плескатим обличчям, наче витесаним з каменю, маленькими, глибоко посадженими блакитними очима, короткими колючими вусами, коротко підстриженим білявим волоссям — підвівся, щоб привітатися; затиснувши в зубах люльку, простягнув мені руку. Доки я вдруге переповідав свою історію і повторював прохання пустити на ніч, господар перетасовував карти, кивнув головою на знак згоди, потім знову сів на свого стільця і втратив до мене будь-який інтерес.

Господиня принесла з сусідньої кімнати крісло для мене і поставила на небезпечному куті столу, якому бракувало ніжки, а тоді покинула товариство, я ж знічев'я спостерігав за картярами.

Найближче до мене сидів русинський священик з сусіднього села, чоловік широкої кості й атлетичної будови, з бичачим тім'ям, з тупуватим спитим обличчям, що палахкотіло усіма відтінками багрянцю від спожитого шнапсу. Він водно співчутливо усміхався, час до часу брав до рук овальну шабатурку з кори і напихав з неї тютюн до свого приплюснутого кирпатого носа, потім витягав з нагрудної кишені фантастичну турецьку синю хустку у квіти і витирав нею рота. Поруч із

ним у чорному шнурованому камзолі сидів сусід нашого господаря, гульвіса-орендатор, без упину мугикав щось собі під носа та курив міцнющі чорні сиґари. Третім був гусарський офіцер з рідкою чуприною і штивними чорними вусиками. Він квартирував у господаря, тож поводився, наче в себе удома, — був без краватки, в розстебнутому літньому кітелі з високими вилогами, грав без жодних емоцій, лише коли програвав, огортав себе густим сиґарним димом і барабанив правою рукою по столу. Мене запросили до гри. Я відмовився, посилаючись на втому. Невдовзі нам подали вечерю — холодні закуски та вино.

Повернулася господиня, сіла в невеличкому коричневому фотелі, якого приніс козачок, і закурила цигарку. Вона пригубила вино з мого келиха, а тоді з милим усміхом передала його мені. Ми розмовляли про сонату, яку вона так майстерно виконувала, про останню книжку Турґенєва, про русинське театральне товариство, яке зіграло в Коломиї кілька вистав, про урожай, вибори місцевої громади, про наших селян, які навчилися пити каву, про те, що в селі, відколи скасували кріпацтво, побільшало плугів. Вона засміялася і відкинулася у фотелі. Місяць світив просто на неї.

Раптом вона замовкла, заплющила очі, за якусь хвилю поскаржилася на головний біль і подалася до свого покою. Я свиснув псові й теж вийшов з будинку.

Козачок провів мене через подвір'я. Нараз він завмер і з пришелепуватим усміхом глянув на місяць.

— Яку ж то він має владу над людьми та звіриною, — озвався козачок. — Наш Бетіар усю ніч виє на нього, а кіт лементує на даху. Коли місяць світить на обличчя нашій кухарці, вона розмовляє уночі, пророкує майбутнє. Присягаюся рідною матір'ю!

Моя кімната, розташована з тильного боку будинку, виходила в сад, під вікном простягалася вузька тераса. Я відчинив вікно й вихилився надвір.

Повний місць з недосяжної високості сіяв на землю своє уроче, священне світло; він висів просто наді мною, не затьмарений жодною тінню; його загадковий світ примарно проступав на поверхні, наче ніжний рисунок на освітленому зсередини круглому абажурі кришталевої лампи. На темно-синьому небі ані хмаринки, не видно навіть отого іскристого легкого серпанку, який, пропливаючи почерез світило, огортає його таємничими шатами. То тут, то там зблискують зорі, немов іскорки згасаючого багаття. Без кінця і краю, мрійливо мовчазна, простирається на схід рідна земля. Великі молочно-білі качани кукурудзи перехиляються до мене через паркан садка, а ген далі велетенською шахівницею стеляться лани; за білим житом — брунатне колосся пшениці, ще далі—темні сінокоси. Подекуди туляться докупи чорні снопи, наче крихітні селянські халупки. Удалині, над крайнебом, спалахнув самотній вогник, а від нього спроквола й безгучно полинув сріблясто-сірий димок. Понад землею шугали й зникали тіні; неподалік приглушено теленькали дзвоники, і коні, що паслися зі сплутаними передніми ногами, час до часу виринали з пітьми. А там, де пронизливо й гостро дзвеніли коси, мерехтіли у вогкому мареві величезні копиці сіна, іскрився росою луг, віддалік чорніли довгі й вузькі корита, в яких напували худобу, і нариті кротами купини землі, нагадуючи фортечні мури. Десь там розкраювала рівнину навпіл стрімка й блискуча гірська ріка з плесами боліт, немов уламками люстерок, по обидва боки.

Садом, нечутно ступаючи оксамитовими лапками, простувала велика біла кицька; вона біліла, наче сніг, поміж високими травами, які ледь чутно шаруділи за нею, і час до часу смутно й тужно не то нявчала, не то квилила; той нявкіт нагадував туркотіння голуба або ж вимогливий плач сонної дитини. Кицька перестрибнула через паркан і за мить з'явилася ліворуч, біля підніжжя греблі, яка, ніби руїни татарського земляного валу, тягнулася від панського маєтку до села; потім видряпалася на насип греблі й, тихо, жалібно нявкаючи, сіла на березі

ставка, наче милуючись собою у матово-сріблястому плесі. Широколиста ряска заткала всю поверхню ставка зеленим прозірчастим мереживом, поміж вічками мережива барвистими вогниками палахкотіли в блакитному місячному сяйві білі та жовті водяні лілії.

Ось маленька закохана нічна мандрівниця м'яко потягнулася усіма лапами і тихенько рушила вздовж стіни високого блискучого очерету, повз водяні лілії, повз човна, який важко зітхав на своєму ланцюгу; повз заснулого лебедя убік дрімучого лісу, що парував, залитий місячним світлом, і здавався відшліфованим до блиску муром. У вологих від іскристої роси чагарях, якими поросли береги ставка і ріки, заливалися солов'ї, а один соловейко враз захлипав зовсім близько, у саду, — так солодко, так зворушливо, аж серце замліло. Крислаті яблуні й груші густим темним листом приглушували ясне місячне сяйво, під їхніми кронами виблискувала кожна травинка, мерехтіла магічними вогниками кожна квітка. Досить було ніжному леготові прошелестіти садом, місячне сяйво розливалося струмочками понад моріжком, захлюпувало рідким сріблом усипані жорствою стежки, хащі малини під моїм вікном; спалахували полум'ям червоні маки; гарбузи на зелених грядках враз оберталися золотими кулями; цебер з водою ніби повнився сріблом; бузок, усіяний світлячками, скидався у вогкому серпанку на палаючий кущ Мойсея, а рої комашок над ним — на іскорки від полум'я. Обвита жимолостю альтанка, наповнена місячним світлом і ніби підсвічена зсередини, нагадувала каплицю посеред саду, де горить лампадка. Дурманні пахощі бузку й чебрецю здіймалися від землі, а легкий вітерець інколи доносив з лугів духмян свіжоскошеного сіна.

Уся природа тихо сутеніла в непорочному світлі місячної ночі й наче змагалася, хто ж гарніше зуміє вирізнитися. Монотонно жебоніла вода, вітерець час до часу стріпував листям дерев, хлипали солов'ї, сюрчали в травах коники-стрибунці, десь шкреблася жабка-ропуха, у підвіконні, на якому я лежав грудьми, невтомно шарудів шашіль, а над моєю головою цвіркотали у своєму священному гніздечку ластівки. І ось зазвучала місячна ніч, світло, пахощі й мелодія злилися воєдино: господиня маєтку грала "Місячну сонату". Мені стало так дивовижно затишно на душі.

Коли вона закінчила грати, враз притихли дерева і замовкли соловейки, тільки шашіль настирливо шарудів собі й далі.

Навкруги запанувала сувора непорушність, глибока тиша огорнула неозорі простори, аж доки зірвався рвучкий свіжий вітер і доніс до мене поодинокі акорди тужної пісні.

То співали женці, які, користаючи з прохолодної світлої ночі, жали збіжжя. Я виразно бачив їх при світлі місяця; вони, наче мурашки, роїлися на жовтому лані.

Усе стихло, заснуло, тільки чоловік у своїх злиднях не спить, кривавим потом виборює право на трагічно-сміхотворне існування, до якого палко прагне і яке так само палко ненавидить. Усі його думки спрямовані на те, як прожити день від сірого світання до глибокої ночі. Його серце судомно стискається, а бідолашну голову лихоманить від тривожних думок, коли він бачить загрозу своєму буттю, коли бачить, як укорочується, окрадається те, що він цінує понад усе, у чому вбачає насолоду, і навіть уві сні його мозок напружено працює на завтрашній день, і на післязавтрашній, і ще далі; навіть уві сні не дають йому спокою картини його мізерного буття. Усе його єство повниться одвічним неспокоєм, як утвердити й оборонити себе; він будує, творить для вічності, чи то розкраюючи на скиби пухку землю, яка, єдина, годує його, чи то спрямовуючи своє вутле суденце через хвилі житейського моря, чи то спостерігаючи за круговертю зірок, чи то з дитячою старанністю укладаючи письмена про долю та минувшину свого роду — він вчиться, осмислює, планує і винаходить лише для того, щоб не дати розлетітися на друзки бідолашній машині — власному життю; усі його найліпші помисли водно працюють на те, як добути шматок хліба. Жити — ось чого він прагне понад усе, жити і мати поживу для нужденної лампадки, яка щомиті може згаснути навіки.

А звідси і його страх продовжити своє життя в наступних поколіннях, яким він заповість свої радощі, а ті не успадкують нічого іншого, окрім його болю, його труднощів, його страждань. Як він їх

любить, отих нащадків, як оберігає, і плекає, і виховує, ніби сподівається потроїти, подесятерити своє кохане я!

Не менш винахідливим є чоловік у прагненні подовжити своє буття і використати його на власний розсуд, невтомно й нещадно загрожуючи і піддаючи небезпеці життя інших, руйнуючи його задля забезпечення свого існування. Він обманює, краде, грабує, убиває, незважаючи ні на що; вибудовує глобальні, божевільні теорії, щоб безкарно задовольнити власне самолюбство, хай навіть на шкоду братам та сестрам по крові. Без тіні сумніву підкорює собі тварин чи людей з іншим кольором шкіри, іншою мовою, тільки б жити коштом живих.

Вічна кривава війна — нині тиха, від печі до печі, від трапези до трапези, а завтра — гамірлива, з брязкотом зброї на полях битв та на океанах, і завжди під незмінними священними, фальшивими стягами й гаслами — без милосердя, без кінця і краю...

І все ж, якщо ти готовий до терпкого, священного зречення, твоїм єдиним щастям залишатиметься таке властиве нам, людям, прагнення надійного миру, спокою, тиші, сновидінь без жахіть, без смерті... Чому ми все ж так боїмося смерті, яка позбавляє усіх сумнівів, позбавляє болю? Чому лампадка в наших грудях так сполохано блимає, коли над її полум'ям війне крижаний подих тліну? Як ми хапаємося за наші спомини, як хочемо йодовжити життя у нас самих! Не споминати, не думати, не мріяти! Усвідомлення цього наганяє розпучливий страх на людську істоту; глибокий, невиліковний жах огортає її німотними ночами.

Невиліковний? Де там! Жаху можна позбутися силою думки. Ясна думка підтримує нас повсюди. Вона світить нам холодно і яскраво, однак не жахає уночі чи на краю безодні, рівним світлом осяває наші душі, розганяє жахкі тіні, робить нас розсудливими, миролюбними та спокійними.

Тихе, м'яке світло місячної ночі западає мені в душу, викликаючи перед моїм внутрішнім зором прояснені образи знайомих, любих моєму серцю людей; наче тіні проклятих богів, пропливають повз мене схожі на великі білі мовчазні хмарини ідеали минулих часів: постаті, які я любив і від яких відрікся в ненависті чи непоступливості, і ті, які вже давно спочивають у землі; і шляхетні ідеали зухвалої золотої молоді; і той, що, метаючи громи і блискавиці, промовляв до свого народу з гори Синай; і той, іще величніший, з терновим вінцем на голові, який завдав на свою закривавлену, зранену спину хрест людства. Клапті туману майорять у місячному сяйві, наче коштовні, старовинні, давно пошматовані стяги, зів'ялі квіти, зсохлі вінки. І кохана жінка з розкішними білявими косами та ніжним обличчям дивиться на мене вірними тужними очима; і щораз нові примари убираються в плоть, і щораз нові високі помисли зринають в голові! Місячне сяйво запалює тисячі блакитних вогників, котрі, наче жертовні свічі, палахкотять навстріч небові; пахощі місячної ночі витають над землею, немов фіміам; тихо й урочисто бринить лісовий орган. Я обертаюся.

Мені, врешті-решт, стає моторошно від цих невиразних марень, оманливих ідеалів бездумної, спраглої до насолод молоді.

Дійсність сувора, однак правдива. Брехня, ніби природа, і знати нічого не хоче про тебе. У своїй одвічній мінливості природа таки незмінна і ще й нині, як і тисячі тисяч років тому, являє нам те ж саме холодне, похмуре, однак материнське обличчя. Ти ж відірвався від неї, байдуже спостерігаєш за нею, зневажаєш її дітей — своїх братів менших, — бо вони мізерніші за тебе, ти вивищуєшся над нею, а тому висиш, як польський Фавст* поміж небом та землею. Та все ж її перса годують невдячного сина, а її руки завжди готові знову взяти його в свої обійми. її суворі закони, записані на гранітних скрижалях, доступні для всіх, ти завжди зможеш їх відчитати, досить лише захотіти пізнати її сутність...

Знову долинула з ланів пісня женців, хиткі трави викрешували полум'я у місячному сяйві, велично шелестів ліс. Повітря було напоєне терпкістю і свіжістю.

Я поволі роздягнувся, оглянув рушницю і поставив її в кутку в головах, а тоді упав на скромне, мов чернече, ложе, що стояло під холодною стіною. Мій пес, як завжди, простягнувся перед ліжком, метляючи хвостом; ще раз глянув на мене своїми вірними розумними очима, а тоді поклав голову на стомлені передні лапи. Хвіст щораз слабше молотив по підлозі, глибшим ставало дихання; пес зітхнув уві сні — щось йому снилося. Вікно я залишив відчиненим.

Якийсь час я також снив з розплющеними очима, а потім, мабуть, таки заснув. Я втомився, невдовзі нас огорнуло оте блаженне забуття, що є приязним двійником смерті.

Скільки часу проспав, не знаю.

Раптом я почув якийсь дивний шерех, спершу уві сні, а тоді виразно, з уже розплющеними очима. Пес ворухнувся, підвів красиву голову, насторожено глянув на мене, понюшкував повітря і коротко, хрипко гавкнув, немов на велику дичину. Сон цілковито злетів з мене, рука мимоволі обхопила холодну цівку рушниці.

Глибока тиша панувала в природі й наче дихала, важко та сумно. Знову почувся той дивний, моторошний шерех, що нагадував шарудіння одягу, немовби десь витала примара.

І ось зненацька перед відчиненим вікном з'явилася біла постать — жінка королівської постави, ледь прикрита легкими шатами, що розвівалися навколо неї; її обличчя, відвернене убік від мене, здавалося у холодному сяйві повного місяця прозорим; простягнена рука немов палала червоним полум'ям.

У мого пса від ляку здибилася шерсть на загривку, він поволі зі скавулінням позадкував. Я схопив рушницю й наготувався стріляти. Ще й нині не збагну, чому схопився за зброю, зробив це інстинктивно. Мене вкинуло в холодний піт.

Запіяв півень.

Тієї ж миті жінка повернула до мене голову.

То була господиня маєтку. Розпущене чорне волосся хвилями спадало на білу нічну сорочку. Обличчя жінки стало ще блідішим і аж наче світилося, як місяць уповні. Вона усміхнулася, махнула мені рукою. Аж тепер я помітив, що в неї заплющені очі. Жах пронизав мене. Вона, здавалось, зазирала до кімнати і бачила мене крізь стулені повіки. На мить завагалася.

Коли я встав з ліжка, жінка ще раз махнула мені рукою, притулила пальця до уст, озирнулася, не розплющуючи очей, і, переступивши підвіконня, увійшла до кімнати; Незважаючи на мою присутність, пройшла повз мене, впевненим твердим кроком з заклопотано схиленою головою підступила до ліжка і поволі стала навколішки в ногах. її права рука обхопила стовбець, сама ж вона, нічого не помічаючи навколо, впала ниць і притулилася чолом до шерехуватої дерев'яної побічниці. Так вона лежала якийсь час, а тоді тихо заплакала.

Мене ніколи не розчулювали жіночі сльози, але жінка плакала так гірко, немов звірина, яка не може висловити своїх страждань словами, так розпачливо, що її ридання глибоко вразило мене, я схилився до неї.

— Він мертвий, я це знаю, — мовила вона тихим голосом, що гостро пронизав мою душу. — Вони поховали його за мурами

цвинтаря, як самовбивцю, а я хочу до нього, — жінка підперла голову рукою і зітхнула. — Але він так далеко, так далеко... — повторила

вона сухо, їй наче перехопило горло. — То я сюди приходжу до нього. Він і тут є...

З тими словами вона підвелася, навпомацки поволі пройшла попід стіною, ніби боялася, що ноги будь-якої миті можуть їй відмовити; раптом повернулася до мене й, здавалося, довго та уважно роздивлялася мене, потім похитала головою.

— Ні, його тут немає... — мовила твердо. — Він мертвий.

Жінка затремтіла всім тілом, заскрипіла зубами і з приглушеним криком впала долі. Вона лежала, учепившись руками у волосся, голосно хлипаючи. Потім плач став тихішим.

І ось вона зовсім затихла. Навіть не ворушилася.

Я хотів було кинутися їй на допомогу,Ъле вона враз підхопилася на рівні ноги. її обличчя дивно злагідніло і наче зсередини освітилося усміхом, а сама вона, здавалось, урочисто витала в повітрі, навіть не торкаючись землі. Жінка нечутно пропливла понад підлогою і, огорнена спокоєм, скупана в блакитних променях, завмерла обличчям до місяця.

Звівши очі на світило, заговорила до мене.

— Що подумає Леопольд про Ольгу? — запитала вона з тужливою ніжністю в голосі. Про нас вона мовила від третьої особи, називаючи хрещеними іменами. Я мовчки дивився на неї, серце мені завмирало. Жінка, без сумніву, була сновидою, або, як кажуть наші селяни, мала "місячну хворобу". Я усе ще безтямно стискав у руці рушницю. Жінка підійшла ближче й простягнула руку до рушниці. Я злякано відсахнувся. Усмішка ледь не бешкетливо вигравала на її устах. — Хай Леопольд не турбується, — знову озвалася вона. — Він може віддати Ользі рушницю, вона бачить більше за нього.

Коли ж я відхилив зброю до стіни, вона насупила брови і нетерпляче шарпнула її до себе, як людина, що сердиться на недовіру і хоче довести несправедливість такого ставлення. Спритно, мов кицька, Ольга відступила і тепер тримала рушницю дулом уперед, як мисливець на позиції.

— То що тут небезпечного? — сказала вона, обережно опускаючи цівку і ставлячи рушницю в куток.

Я перевів подих.

— Леопольд не повинен погано думати про Ольгу, — заговорила вона, знову звівши обличчя до повного місяця. — Я благаю його! — скрикнула жінка, і їй з очей бризнули сльози, вона впала навколішки, здійнявши до мене руки. — Він нічого нікому не розкаже, — загадково повела вона далі. — І Ольга теж нічого нікому не скаже, бо інакше вона накладе на себе руки від сорому...

— Нікому, — запевнив я. Голос мені тремтів.

— Нікому, — повторила вона урочисто.

Глибоко зворушений, я нахилився до неї, щоб допомогти їй підвестися, однак жінка, схожа на дух, похитала своєї гарною голівкою і схилила її на груди.

— Він мусить зараз про все довідатися, про все, — пробурмотіла вона. — Про все...

— Ні! — скрикнув я. — Не розповідай мені нічого, що могло б завдати тобі болю! Я не хочу знати твоєї таємниці!

— Він помиляється щодо Ольги, ось уже й сумнівається, — сумно мовила вона. — Ольга не легковажна, вона дуже нещаслива. Я повинна

йому все розказати. Але він присягається! Правда ж? — запитала Ольга, не підводячи голови.

— Так, — ствердив я.

Раптом мій пес підповз до неї, обнюхав, а тоді хрипко гавкнув і вишкірив зуби. Ольга лягла до нього, погладила. Пес затремтів і лякливо забився під ліжко.

— Я мушу, я мушу, — зітхнула жінка. — Лише так усе може добре скінчитися, тільки так. Я не хочу, щоб Лебпольд погано думав про Ольгу, Ольга ж бо така нещасна, — вона навколішках підповзла до мене, прихилила голову до стовбця ліжка, смиренно, мов рабиня, схрестивши на грудях руки. — Я знаю, він зрозуміє Ольгу, тому я йому все розповім.

Мене ледь лихоманило.

— Хай він не хвилюється, — довірливо прошепотіла вона. — Тут не йтиметься про жодний злочин. Зумисне Ольга нікому не завдавала болю. її історія лише сумна і нічого більше. Але хай він не плаче...

Прихилившись до стіни, я не зводив з неї погляду, очі мені пекли вогнем, горло пересохло.

— Я охоче йому все розповім, — почала вона з деякою печальною ґрацією. — Він знає жіночу природу...

Я мимоволі кивнув.

— Єдиним гріхом Ольги є те, що вона жінка, і виховували її, на відміну від чоловіків, як виховують жінку, — для насолоди, а не для праці. Жінка є сама собою, — вела вона далі, слова плавно лилися їй з уст. — Вона тісніше пов'язана з природою. Жінка однаково гірша, як і

ліпша за чоловіка. У тому сенсі, що людство вважає добром чи злом. Я усміхнувся.

— Але ж від природи кожний думає лише про себе, тому в коханні жінка черпає користь для себе та тішить власне марнославство. Вона передусім повинна і може жити, не докладаючи зусиль й слугуючи чоловікові в задоволенні його бажань. У цьому її сила, але й слабкість водночас. Хіба ні?..

Кохання — розкіш, яку собі може дозволити чоловік, для жінки ж кохання — хліб щоденний. Але кожен, хто живе повним життям, хоче від нього більшого, прагне щосили вивищити понад іншими своє виплекане ego, яким так пишається. Жінка не менш марнославна за чоловіка, але вона потребує лише показатися перед світом і бачити біля своїх ніг раба, ідолопоклонника; їй не конче діяти, здобувати, творити, як чоловікові Вона немає потреби вчитися, досить навчитися бути вродливою. Що ж іще треба жінці?

Та раптом, однієї чудової миті, вона усвідомлює, що таке чоловік й що таке кохання чоловіка; тоді її охоплює незбагненний страх — страх кохати і бути коханою, однак вже надто пізно, доля вже встигла гірко з нею пожартувати.

О! Безрадісне існування без надії, без злетів, без свободи!

Ольга стала б доброю дружиною, бо має світлу голову та щире серце, але так...

Жінку слід виховувати як чоловіка, тоді вона зможе стати супутницею свого мужа. Чи може, Леопольд так не думає?

Я й, справді, був іншої думки.

— Нам не йде на користь відчуження від природи, — сказав я, водночас роздумуючи вголос. — Жінка повинна вчитися бути доброю матір'ю. Усе інше — фантазерство, брехня або омана.

— Леопольд направду вірить у таке? — заперечила Ольга, ані не ворухнувшись, не змінивши тону. — То чоловік годиться лише для того, щоб роздобувати їжу — собі, дружині, дитині?

— Усе врешті до цього й зводиться! — вигукнув я.

— Упродовж віків природа чоловіка зазнала змін, — м'яко мовила Ольга. — Полювання уже давно не є єдиним засобом існування. Чоловік, який мислить, вигадує, винаходить, який визнається на мистецтві та володіє науками, потребує вже іншої жінки, аніж той, що тисячі років тому збирав урожаї, не сіючи, і душив дичину, як вовк... Але я хотіла розповісти Леопольдові одну історію...

Я усе йому скажу, усе розповім, як було. Я все так виразно бачу перед собою, наче наскрізь. Я можу зазирнути людині в самісіньку душу. І Ольгу бачу, вона видається мені чужою... Я не люблю її, але й ненависті не відчуваю.

Вона сумно всміхнулася.

— Я бачу її перед собою дитям.

То була маленька гарненька дівчинка з пухкими засмаглими ручками, темними кучерями, великими запитливими оченятами. Старий Іван, панський наймит, з вічно червоними, немов заплаканими очима, від якого завжди тхнуло шнапсом, не міг байдуже пройти повз неї, завжди брав на руки і ніжно гладив їй ніжки.

Якось вона стояла на парадних сходах. У салоні поруч з матір'ю на жовтому дивані сидів місцевий молодий дідич, який тішився великою

прихильністю жіноцтва. Вікна були нарозтвір, тож я чула його голос: "Так, маленька Венера... Ви можете пишатися своїм дитям. Колись вона стане жінкою..." Ольга знала, що мовиться про неї, вона густо зашарілася й утекла в сад. Там вона мрійливо блукала поміж квітами, зривала троянди, левкої, гвоздики, заквітчувала ними волосся, а тоді уважно й запишне-но розглядала своє відображення у плесі крихітного ставка. На березі ставка стояла білокам'яна статуя богині кохання. Ольга задивилася на неї і подумала: "Як виросту, стану такою ж вродливою..."

Зимовими вечорами, коли западали сутінки, добра годувальниця Каєтанова збирала дітей біля великої зеленої грубки, де весело палахкотів вогонь, і розповідала їм казки. Слухаючи няню, Ольга глибоко забивалася у сам куток чорного фотеля, у якому помер дідусь. Діти стали свідками дідусевої смерті, і відтоді фотель вселяв у них нез'ясовний жах та побожний трем. Що густішими ставали сутінки, то глибше поринало в імлу добре, рожеве обличчя няні — тільки її сині очі примарно блищали в пітьмі, — то щільніше тулилися одне до одного дітлахи і тихішим ставав їхній шепіт. Потім Ольга клала голівку на коліна годувальниці, заплющувала очі й уявляла, ніби казки ставали дійсністю. У своїх мареннях вона завжди була прекрасною царівною і пливла на спині срібно-білого лебедя через Чорне море, або ж крилатий кінь здіймав її до хмар, і ніхто, окрім самого царевича не мав права просити її руки. А одного разу, коли годувальниця розповідала казку про дурника Іванка, який врятував і повернув додому королівську доньку, Ольга раптом випросталася і сердито скрикнула: "Я не королівська донька, няню!.."

Улітку ж, коли діти бавилися на подвір'ї у затінку високих тополь, Ольга виходила до них, і тоді вони гралися у весілля. Один з парубійків виконував роль священика. Ольга була за наречену у вінку з дубового листя на голові. "Ти мусиш бути щонайменше графом, — сказала вона курдупелеві-нареченому, — інакше не вийду за тебе заміж, я занадто гарна для якогось простого шляхтича".

Вона підростала, виросла високою та стрункою, трохи кашляла і трохи сутулилася. Який клопіт для матері! "Ольго! Ти скоцюрбишся, мов стара карга, ніякий чоловік тебе не захоче! Доведеться тобі заробляти собі на прожиття шитвом, як горбатій Се-лесті". Коли до матері проходили на гостину дружини сусідських дідичів і сідали пити чай, Ольга прислуговувала їм, приносила холодне м'ясиво та печиво. Вона стала дівчинкою-підлітком з довгою, товстою косою через плече і носила спідні штанята з вишуканим мереживом. Як тільки жінки заводили балачку про своїх доньок чи інших дівчат, про їхнє майбутнє та'посаг, усі розмови неодмінно зводилися до заміжжя, так само, як у колі чоловіків завжди мовилося про їхні посади та працю.

Донька священика здобувала в столиці освіту виховниці.

— А що їй іще залишається, — пліткувало жіноцтво. — Вона ж така бридка, ще й передніх зубів бракує...

Якось улітку попівна приїхала додому на вакації, і всі подивляли її знання з географії, історії, природничих наук та чужинських мов. Ольга ж вчилася лише танцювати, їздити верхи, співати, грати на піаніно, малювати, трохи вишивати, трохи розмовляти французькою — усього того, що може вдовольнити в дружині чоловіка і нічого, що могло би прогодувати її у житті. А ще добрі повчання матері: "Не стріляй очима, коли до тебе звертається чоловік, відповідай поштиво, але коротко і намагайся якнайшвидше закінчити розмову. Що вище ти себе поставиш, то більше тебе цінуватимуть..." Хіба не так само мовлять про якийсь товар? їй водно казали, що вона найгарніша дівчина на всю околицю, а коли батьки повезли її на перший бал, усе високе товариство одностайно визнало її красунею, якій немає рівні. А потім щоразу, як вони їздили на гостину до сусідів і ходили в неділю до церкви, Ольга сумирно дозволяла себе чепурити — так коневі уплітають в гриву барвисті стрічки, перед тим як вести на ярмарок. Матір ніколи не рахувалася з грішми, якщо йшлося про нове вбрання для красуні-доньки. У товаристві Ольга помічала, як шепотілися усі навколо, помічала збуджені погляди юнаків, слухала їхні розмови, солодкі, мов

патока, і поступово щораз більше заковувала в міцний крижаний панцир своє гаряче юне серце.

Помічник вчителя давав Ользі уроки. Він змушував її переписувати різноманітні правила, рахувати і читати вголос. Усе це було надзвичайно потрібне, бо коли Ольга одержала своє перше любовне послання, вона ще не вміла грамотно писати, щоправда, так ніколи й не навчилася орфографії. У віддяку за науку батьки дозволили вчителеві поселитися у маленькій тісній хатинці в саду та їсти разом з родиною за столом.

Називався він Тубал. Я ще й тепер виразно бачу його перед собою — молодий скромний юнак з великими, округлими, короткозорими, сполоханими очима, з надзвичайно довгими, тонкими долонями, у яскраво-червоній камізельці, яку він виторгував у камердинера одного графа. Та під червоною камізелькою билося шляхетне людське серце, сповнене любові й доброти; ні миті не вагаючись, він віддав би життя, щоб порятувати з води мале кошеня.

Часто, коли Ольга приходила до нього в хатинку, він сидів на столі, латав стару сорочку або ж лагодив черевики. Юнак спалахував, наче маковий цвіт, затинався і метався кімнатою, ніби чогось шукаючи. А так він мав дуже бліде, аж зеленкувате, обличчя, всіяне веснянками. Та досить було Ользі сісти поруч з ним до столу, він ставав іншою людиною: притискав до боку лінійку, як кавалерист на коні притискає шаблю; голос набував сили, а в серйозних очах спалахував тихий вогонь, від якого Ользі — вона й сама не знала, чому — ставало затишно на душі. Схиляючись над зошитом, вона відчувала, як його очі майже з ніжністю пестять її.

Іноді, коли западали сутінки, він витягав з-під подушки старого засмальцьованого зшитка і вголос читав Ользі вірші. Зі смаком та знанням справи, юнак вибирав їх з добірок найталановитіших поетів; коли ж декламував, його виснажене обличчя світилося захопленням, ба, навіть красою, а голос змушував стискатися її серце.

У день народження Ольги батьки запросили його до святкового столу. Після вечері господарі очікували в гості декілька родин, що мешкали по сусідству. Десь перед обідом Ольга зійшла в сад, назривала з буйних рабаток розмаїтих квіток для букета, щоб прикрасити стіл. Раптом перед нею виринув пан Тубал — у білих панталонах, білій камізельці, з білим метеликом на шиї та в тонкому чорному фракові. Рідкувате каштанове волосся було гладко зачесане назад, від нього пахло мускусом. Юнак пробурмотів кілька поетичних рядків і, тремтячи усім тілом, подав Ользі маленького пакуночка, якого він знічено вийняв з-за пазухи. Ольга не сміла звести на нього погляду, розгублено подякувавши, втекла додому, а там, сміючись від утіхи, кинулася в обійми матері.

— Тубал привітав мене з уродинами! — радісно вигукнула вона. — І щось мені подарував! Бідолашний добрий Тубал!

— Що б це могло бути, — матір невдоволено насупила чоло — Ольга аж злякалася. — Сподіваюся, цукерки чи якісь інші ласощі...

— Звичайно, цукерки, що ж іще? — Ольга сполохано простягнула матері пакуночок.

Матір розгорнула пакунок — там лежали рукавички, цнотливо загорнені у білий папір.

— Рукавички! — скрикнула матір.

— І справді, рукавички, — тихо повторила услід за матір'ю Ольга й густо зашарілася.

— Негайно відішли їх назад і напиши... — зреліла мати.

— Писати? Йому? — гордовито стріпнула головою Ольга.

— Твоя правда! Нічого йому не пиши, але негайно поверни дарунок. Нечувано! От осел! Що він собі дозволяє? Надумав залицятися до моєї доньки, робить подарунки," ще тільки освідчення бракувало! Зіпсував мені весь день!

Ольга заліпила пакунок з рукавичками сургучем і відіслала бідолашному вчителеві.

Тубал не прийшов на гостину, зіславшись на нездужання. Юнак справді занедужав, уже від літ хворів на сухоти. У панському маєтку святково дзвеніли келихи, Ольга пурхала в танці залою, немов яка вакханка, а Тубал лежав у своїй халупі на сіннику, судомно кашляв аж до задухи і хлібними крихтами зі столу годував мишку, яка наважувалася підійти до самої лежанки в перервах, коли кашель відпускав його. Його голову опосіли важкі думи, сльози тихо цебеніли з очей...

Красуня, що лежала переді мною на підлозі, немов заснула, потім на мить ворухнулася. її груди схвильовано здіймалися.

— Я не можу розповісти Леопольдові все по порядку, — повела вона далі. — Надто багато бачу нараз, картини пролітають перед моїми очима, наче хмари в бурю. Я помічаю усе: кожну тінь, кожен промінчик світла, усі кольори і звуки...

Одна мандрівна театральна трупа дорогою з Молдавії до Польщі зупинилася в Коломиї і дала там кілька вистав. Новина про це швидко поширилася довколишніми селами, і вже наступної неділі, коли актори грали свою першу виставу, не знайшлося, мабуть, жодного дідича, який не запряг би у бричку низькорослих карпатських коників і не повіз би, задля такої рідкісної оказії, до повітового міста свою дружину та доньок.

Вистави відбувалися у великій залі заїжджого двору, щоправда, стеля там була трохи занизька, тож актори віхтями пір'я на головах

зачіпали небесні декорації. Та все ж розвага була знаменита! Грали драму "Барбара Радзивилівна".

Ще до початку вистави купка молодих паничів згуртувалася трохи осторонь навколо якогось дідича середніх літ, який у досить зухвалій позі сидів на підвіконні й гойдав ногами.

— То де ж та ваша хвалена красуня? — запитував він, посмикуючи вуса. — Не видно щось?

Решта поставали навшпиньки, позираючи на вхідні двері. Нарешті до зали увійшла Ольга.

— Не інакше, як вона... Це мусить бути саме вона і ніхто інший, — мовив дідич за якусь хвилю. — Яке прекрасне створіння!

Він підійшов до Ольжиних батьків й відрекомендувався.

Його ім'я мало добре реноме в усьому повіті, його всюди охоче приймали. Ольжина матір засіяла щонайприязнішою усмішкою, Ольга ж досить уважно прислухалася до його слів. Першої миті її неприємно вразила холодна самовпевненість співрозмовника, але ж вона собі навіть уявити не могла, що покохає цього чоловіка, не кажучи вже про те, щоб пошлюбити його. Проте так воно й сталося —■ уже за п'ять тижнів.

Щиро кажучи, він їй зовсім не подобався, однак дуже імпонував, а це для жінки важить значно більше.

Михайло закінчив студії, багато подорожував і повернувся на рідні терени, до звичного трибу життя у маєтку, озброєний своєрідним гумором. Не турбуючись про делікатність) він критикував акторську гру, п'єсу і все на світі; під час найтрагічніших сцен, коли Ольга щиро ридала від жалю, дозволяв собі кепкувати і лише сказав: "Я радий, що ви не

підфарбували обличчя... Погляньте, які криваві сльози котяться щоками наших панянок!" Він мав рацію: від тотального зворушення червоні рум'яна спливали з облич дам. То була трагікомічна картина...

Уста Ольги шельмувато скривилися, зблисли зубки.

Після театру він провів дам до брички і попросив дозволу навідатися в гості.

Михайло приходив щораз частіше. Мати завжди мала тисячі вибачень, то її чекала спаржева грядка, то треба було терміново навести лад у коморі, тільки би залишити Ольгу наодинці з кавалером. Михайло розповідав про чужі країни, про Німеччину та Італію; він бував у Берліні, Венеції, Флоренції і навіть у Парижі; видряпувався на Везувій і плавав морем. Він багато, зі знанням справи, розповідав про досягнення інших націй, не забуваючи похвалитися і своїми звершеннями. Його розповіді зігрівали затишним теплом. А ще він був дуже уважний.

Інші жінки вважали його неотесою, та досить було Ользі зронити додолу клубок прядива, він миттю кидався його піднімати. Коли одного разу Михайло вклякнув біля неї, щоб одягнути калоші, вона залилася рум'янцем від вдоволення. Про нього багато пліткували, називали неприступним, суворим, пихатим, однак визнавали за ним гострий розум та величезну начитаність; його багатогранні знання і власна непересічна думка про все створили йому надзвичайну опінію в усьому повіті.

Було відомо, що своє господарство він веде, не цураючись нових методів, і не має боргів. Одне слово, Михайла вважали дуже вигідним нареченим.

Що частіше на нього поглядали з певним благоговійним острахом, то солодше мліло серце Ольги, пишаючись, що такий сильний, діяльний чоловік день і ніч упадає коло неї; їй подобалося бачити його

страждання. Дражнячи його, вона вдовольняла свою пиху, свою дівочу жорстокість. І лише побачивши сльози в його очах, заспокоювалася, простягала йому руку й казала: "То вже цілуйте! Я Вам дозволяю..."

На подвір'ї тримали лютого пса, який усіх кусав. Пес любив гратися з Ольгою, та щоразу впадав у шал і рвав їй одяг. Тільки-но пес траплявся їй на шляху, Ольга гилила його ногою і нещадно лупцювала доти, аж він її полюбив. Так було і з її чоловіком. Вона довго знущалася і кепкувала з нього, та ось настала мить, коли вона припала до його грудей, і на її устах затремтів перший поцілунок.

Наступного дня Михайло приїхав до маєтку в бричці, запряженій четвериком коней. Він був одягнений у чорний фрак і трохи блідий з лиця. За кілька хвилин усе залагодилося — Ольга стала його нареченою. Вона вважала, що так і повинно бути: вона мала багатий посаг, нею захоплюються і їй заздрять. Цього їй було достатньо.

Одного вечора вона сиділа разом з Михайлом у салоні на першому поверсі при відчиненому вікні, шила собі посаг, а він просторікував про майбуття слов'янського племені. Раптом у вікні з'явився Тубал, блідий, наче смерть, очі вибалушені, з рота бухкала кров, заливаючи сорочку, штани і спливаючи на землю. Він задихався.

— Солі! Солі! — видушив він з себе, і більше нічого не зміг сказати.

Ольга в поспіху, рвучко шарпнувши до себе шухлядку креден-са, дістала сіль. Михайло вистрибнув з вікна і кинувся на допомогу бідолашному вчителеві. Обхопивши його за рамена, він жменями напихав йому до рота солі. Тубал натужно й жадібно ковтав сіль, однак кров бухкотіла і далі. Михайло підтягнув бідолаху до найближчої лавки, Ольга піднесла води. Поступово кровотеча спинилася.

Тубал лежав на лаві із заплющеними очима, мов неживий.

— Треба відвести його до ліжка, — мовив Михайло. — Тут без лікаря не обійтись...

Він сам подався верхи до містечка, а вночі повернувся з доктором. Тубала поклали в його хатинці у саду, де він і помер кілька днів по тому. Відчувши наближення смерті, юнак покликав до себе Ольгу.

Вона прийшла. Однак Тубал вже не міг говорити, лише його уста ворушилися, а в грудях моторошно хрипіло. Садівник, що доглядав хворого, сидів перед хатинкою на дерев'яних східцях і задоволено приміряв, чи підійдуть йому білі панталони вмирущого.

Окрім Ольги, у кімнатчині нікого не було, проте Ольга ще раз озирнулася, а тоді схилилася над Тубалом і поцілувала його в чоло, зрошене передсмертним холодним потом. Очі юнака спалахнули, руки випростались на ковдрі, щаслива усмішка осяяла нараз його зболене обличчя з запалими щоками. З тією усмішкою перестало битися його серце.

Під подушкою померлого знайшли жовтий зшиток з віршами та дві пари дамських рукавичок, загорнених у пошматований папір.

І зшиток, і рукавички Ольга забрала собі. Одну пару рукавичок вона одягла в день свого весілля.

Тубала поховали, посумували і забули. Земля стала йому пухом. А Ольга невдовзі покинула отчий дім. Михайло приїхав за нею бричкою, запряженою четвериком коней, і гордо забрав молоду дружину до свого маєтку.

Якийсь час Ольга була по-справжньому щасливою. Принаймні всі так вважали, і вона теж. Як усі жінки, вона сприймала світ так, ніби він створений лише для вдоволення її примх: смачні їства, гарне вбрання, коні, карети, байдикування на канапі, цигарка, цікавий роман. А

чоловіки? Вони існують лише на те, думала Ольга, аби незлостиво кепкувати з наших утіх, допомагати нам згаяти час, а ще, звісно, милуватися нами й уклінно догоджати. Отак знічев'я спливало її життя, минали дні, схожі один на одного. Потім з'явилися діти, майже повністю зайнявши всі її помисли. Отож довгі роки Ольга почувалася цілком задоволеною життям. Бо ж не відала нічого іншого. її серце німувало й було неначе мертвим. Лише часом, коли вона — а це траплялося дуже зрідка — читала поезію, у її душі починало жевріти якесь невиразне передчуття, бриніла туга, не знати звідки й бралася, незбагненний неспокій тривожив кров, лихома-нив усе її єство аж до кінчиків пальців.

Усе б воно так і зосталося, якби її чоловік зумів і надалі вдовольняти її марнославство.

Чи, може, Леопольд їй не вірить?

Ольга лукаво засміялася й обернулася до мене. її вії тремтіли, вона промовляла голосом довірливого дитинчати, і хоч мала стулені повіки, мені здавалося, ніби жінка пронизує мене поглядом — я не витримав, потупив очі.

Ольга підвелася, поволі, ніби й не торкаючись підлоги, зробила кілька кроків до відчиненого вікна, спинилася і глянула на повний місяць. Вона ґраційно закинула голівку, опустивши руки вздовж тіла, немов купаючись у теплому присмерковому сяєві; пахощі й мелодії ночі витали навколо неї, вітерець колошкав їй волосся, горнувся до її вбрання.

— Я хотіла б полетіти, — озвалася Ольга за мить з соромливою тугою в голосі. — Чи він уже літав?

— Я?

Вона по-дитячому засміялася.

— Уві сні, правда ж?

— Хіба що вві сні...

— Тоді він знає оте відчуття солодкої млості — ширяєш у тихому прозорому повітрі, над головою — хмаринки, а внизу, у благословенному присмерку, котяться хвилі моря, пропливає земля... Я хотіла б політати!

Ольга розпростерла руки, широкі білі рукави її мереживної сорочки тріпотіли в неї за плечима, немов іскристі крила ангела.

Цієї миті неможливе видалося мені можливим. Я втратив здатність тверезо думати.

— Чому ж ти не летиш? — запитав я.

— Я могла б, — відповіла вона з невимовним туском, — але Ольга мене не пускає...

Мені стало моторошно.

— По той бік лісу стежкою простує селянин! — раптом збуджено вигукнула Ольга. — Він наставить силець на чорних дроздів, яких Ольга так любить. Хіба Леопольд не чує?

— Ні.

— Надто далеко... але це так...

— Розповідатимеш далі? — запитав я після довгої мовчанки.

— Так. Я охоче йому розповім. Мені стане так легко... При ньому я бачу все так виразно, мої уста самі повідають про те, що бачить душа...

— І як тобі вдається так злагоджено, так докладно вести оповідь? — озвався я. — Як вдається усе зображувати до найменших дрібниць, кожне слово, кожен відтінок голосу, кожен рух? Скрупульозно і водночас відсторонено, ніби й не про тебе мова? Ольга похитала головою. Усмішка ковзнула її обличчям.

— Бо мова й справді не про мене, — простодушно мовила вона, — а про Ольгу. Я бачу Ольгу ніби збоку, однак у реальному часі. Йому не під силу мене зрозуміти. Простір і час для мене зникли, минуле і майбутнє стали для мене теперішністю. Я охоплюю зором усе нараз. Коли бачу Ольгу, як вона лежить на подушках отоманки захоплена читанням французького роману, то бачу водночас, як ворушиться від її дихання куниче хутро кацабайки, і золотисто-зелену муху бачу, яка дзижчить над її кучерями, і павука, що чатує на стелі за тією мухою...

Ольга прихилилася спиною до віконної лиштви, сплівши руки за потилицею.

— То що, розповідати?

— Так, дуже прошу...

— Те, що я бачу, таке сумне, — повела вона далі. — Ольга вже не щаслива жінка... Чоловік кохає її і з безмежною недовірою оберігає своє щастя. Він хоче, щоб його дружина цілком належала йому, лише йому і нікому більше. Не терпить жодної, як сам висловлювався, сторонньої спідниці в домі, розігнав усіх друзів, ненавидить пустопорожні балачки про визначні постаті та речі, про книжки та політику з людьми, яких ми не розуміємо і які ніколи не розумітимуть нас. Сам він живе лише заради своєї дружини, заради дітей, працює задля їхнього добробуту, намагається сам їх навчати і розважати.

Але його молодій дружині згодом стає нестерпно самотньо в сутінному маєтку в оточенні похмурих тополь. Колючка застрягла в її

гордому, марнославному серці, і Ольга заганяє її щораз глибше, безповоротно позбавляючи себе надії на зцілення.

Колись її вважали неперевершеною партнеркою в танці, і це тішило її самолюбство; тепер згадки про це завдають тільки болю. З ким їй танцювати? Інколи вона бере на руки найменше дитя, кружляє й витанцьовує з ним по кімнаті, а тоді її очі враз наливаються слізьми.

Вона малює природу, комбінує і щось придумує, ставить сценки за прочитаними разом книжками. Чоловік прискіпливо приглядається, а потім може хіба зронити: "Незле, але я зробив би ось так..."І що більше рації він мав, то вразливішою ставала вона.

Ось Ольга сидить за фортепіано, грає Мендельсона, Шумана, Бетговена — для кого? Співає пісні Шуберта, чудову серена-

ду, та хто її слухає? Хіба, можливо, якийсь селянин, йдучи з поля додому, спиниться під вікном або її чоловік, повернувшись з фільварку, сяде поруч на дивані покурити сиґару.

Вона вродлива, а, дозріваючи як жінка, ставатиме ще вродливішою. Риси її обличчя стали інтелігентнішими, виразнішими, гармонійнішими, а тіло набуло розкішних царських форм. Для кого? Люстерко каже їй: ні для кого... Чоловік не помічає жодних змін. Хіба недостатнім пошанівком є його кохання, його цілковита відданість?

Вона зі смаком одягається. Для кого? Для сільської бабки, яка приносить їй гриби з лісу? Для єгеря, який тягає за своїм паном впольованих качок? Для годувальниці своїх дітей? Для чоловіка, який усе це сприймає за належне? Він і так дорого за неї заплатив своїми статками, своєю свободою; він прагне мати вродливу дружину, він любить розкішний затишок своєї оселі і її присутність у ній. Бути гарною, підкреслюючи свої зваби вишуканими туалетами, — її обов'язок, а не заслуга.

Вона гідно тримається в сідлі, сміливо перестрибує верхи яруги та чагарники — хто захоплюється нею тієї миті? Аж ніяк не чоловік, він просто зневажав би її, якби вона виявилась боягузкою. Навпаки, він не заохочує її захоплення верховою їздою, нагадуючи про дітей...

Вона почувається актором, який змушений грати без публіки; урешті-решт вона аж скрипить зубами від люті й безсонними ночами ридає у подушку. Якось чоловік помічає її спохмурніле чоло, що ніяк не бажає розпогоджуватися.

— Ти сумна й невесела, — каже він за якийсь час. — Мені спало на думку щось таке, що могло би розважити тебе, — він усміхнувся і приніс Ользі чудову маленьку рушницю, яку щойно привезли з міста на його замовлення. — Ось, навчишся стріляти і ходитимеш зі мною на полювання. Хочеш?

Умить забулися усі прикрощі. Ольга з радісним криком повисла в нього на шиї, обціловуючи його тверді щоки.

— Я хочу почати негайно! Ще нині!

— Гаразд, ще нині! Як накажеш! — Михайло з роками не втратив ґалантності.

— Ще до обіду, — просила Ольга.

— Звісно! Тільки ж одягнися відповідно!

— Ні, довго чекати! Почнімо вже, — і враз споважніла. — Але ж ти не матимеш часу...

—Для тебе я завжди знайду час, — сказав він, цілуючи її в чоло.

Ольга шпилькою зчепила на схвильованих грудях свій білий шляфрок* і, повиснувши в чоловіка на руці, підстрибом збігла парадовими сходами. Був свіжий теплий червневий ранок, сухе повітря повнилося духмяном скошеного різнотрав'я, земля купалася у розігрітому жовтому сяєві сонця, закучерявленому білими хмаринками. На дорозі, що вела повз панський маєток, купалася в пилюці галаслива зграйка веселих горобців.

Михайло оглянув рушницю, скинув до плеча, прицілився, а тоді вклав її до Ольжиних рук, приклав їй до щоки і ніжно притиснув пальця до гачка. Ольга прицілилася в яблуко, що прозирало крізь зелене листя, потім у ластівку, що пурхала над землею.

— Добре, — похвалив її чоловік. — А тепер дивись, як я заряджатиму.

Ольга уважно стежила за патроном та затвором.

— А тепер насади капсуль. Обережно! Зведи гачок! Добре... — командував чоловік. — Цільсяон у те яблуко!

Ольга приклала рушницю до щоки.

— Вище!

Гримнув постріл, посипалося листя.

— Заряди сама! Наступного разу піде ліпше.

Ольга схопила крихітного патрона, насипала пороху в цівку, міцно забила пижем, наладувала дробу, насадила капсуль.

— Бачиш горобців на дорозі? — запитав^ Михайло, який, по-розглядавшись навколо, ліпшої мішені не знайшов.

— Так.

— Випробуй своє щастя!

Недовго думаючи, Ольга прицілилася в горобців. Маленькі крикуни, розчепіривши крильця, безтурботно купалися у білій м'якій і теплій пилюці, пірнали в неї й знову з цвірінькання випростували свої сірі голівки, пурхали, потішно перевертались, сварилися, щебетали.

З цівки бухнуло полум'я. Лемент з не менш як двадцяти горлечок сколихнув повітря, численна зграйка незґрабно злетіла вгору, шугнула до живоплоту й обсіла кущі, аж гілки попрогинали-ся. Ольга радісно скрикнула й кинулася на дорогу. П'ятеро маленьких шибеників лежали пошматовані на землі в закривавленій пилюці. Один ще дригався, крутився дзиґою, а потім теж затих поряд з іншими. Ольга швидко позбирала їх у поділ свого шляфроку й побігла назад.

— Я підстрелила п'ятьох! П'ятьох! — по-дитячому тішилася вона. — Ось вони!

Ольга випурхнула нагору сходами, поскладала рядочком свої трофеї на поруччя — так зносять докупи тіла полеглих на полі бою вояків перед похованням — й замилувалася ними.

— П'ятьох одним пострілом! — раділа вона. — То був гарний постріл!

Михайло знову зарядив рушницю.

Радість Ольги тим часом пригасла. Підперши голову рукою, вона незмигним поглядом дивилася на крихітних мерців, з її очей поволі скочувалися великі світлі сльози.

— Що з тобою? — схвилювався чоловік. — Ти плачеш? Ольга захлипала вголос.

— Бідні створіння! — зойкнула вона. — Як сумно вони лежать, пір'ячко склеїлося від крові, очка затяглися паволокою, ще теплі... Що злого вони заподіяли нам? У них, мабуть, зосталися пташенята в гнізді, чекатимуть батьків та й помруть з голоду. Я позбавила їх життя і вже ніколи не зможу повернути! А всьому виною наше трикляте життя, наше усамітнення! Від самої лише нудьги людина стає хижим звіром!

її чоловік зареготав. Тієї миті його сміх видався їй огидно брутальним.

— Ти не бажаєш мене розуміти! — вигукнула Ольга. — Доведеться висловитись ясніше. Мені давно це лежить на серці. Так далі не може тривати, якщо не хочеш мене втратити. Ти відлякав усе товариство, замкнув мене в чотирьох стінах... Та будь-яка селянка має більше свободи! Мені несила вже більше терпіти, я в розпуці, я занедужаю або збожеволію, — і вона знову судомно захлипала.

її чоловік мовчки розрядив рушницю і з незворушним виразом обличчя подався до господи. Вона пішла за ним, стала біля вікна, схрестивши на грудях руки.

— Ти мовчиш, — заговорила вона знову. — Мабуть, не вартую навіть твого слова...

— Я ніколи нічого не кажу, не подумавши, — відповів чоловік. — Ти теж добре подумала, перш ніж сказати мені таке?

— Чи подумала? — гірко зойкнула Ольга. — Та я ночі проплакала, благаючи Бога про спасіння!

— Видно, треба тобі допомогти, — сухо зронив її чоловік.

— То поможи!

— Ти не почуваєшся щасливою у рідному домі, живучи усамітнено?

— Ні!

— Не можеш цього стерпіти?

— Ні!

— Що ж, живи так, як тобі до вподоби! Приймай гостей, запрошуй товаришок, відвідуй сусідів, танцюй, гасай верхи, полюй у товаристві інших. Я не матиму нічого супроти...

— Дякую тобі, — знічено пробурмотіла Ольга.

— Не дякуй! — суворо відповів чоловік.

— Ти сердишся, — стурбовано сказала вона, витираючи сльози.

— Ні, не серджуся, — заперечив чоловік, взяв її голову в долоні, поцілував у чоло, сів на коня і подався на зруб.

За короткий час Ольга перевернула увесь дім. Невдовзі уже здавалося, що весь коломийський повіт став одним товариством, великим світським салоном, де розважалася найвишуканіша шляхта, а душею товариства була молода красуня, яка жадібно, на повні груди насолоджувалася новим життям.

Самотній маєток нараз по вінця сповнився гамірним яскравим життям, навіть стрункі тополі зашаруділи, здавалось, привітніше. Моріжок перед садибою аж яскрів світлими жіночими сукнями; барвисті кільця та волани літали в повітрі, у садку лунав веселий сміх.

Потроху вкривалися багрянцем дерева. Рвучкий вітер шарудів стернею; павутинки бабиного літа крихітними стягами тріпотіли на голих кущах; журавлі полинули ключем у вирій. Голими нивами мчить Ольга верхи на молочно-білому українському скакуні, її одяг розвівається на вітрі, вигойдується пір'я на кокетливій шапочці. Молоді дідичі та жінки у фантастичних амазонках мчать услід за нею на своїх розкішних конях. Ось затрубив мисливський ріг. Заєць в капусті сторожко нашорошує свої волохаті вушка, здивовано підводиться і втікає до лісу. Лисиця хрипко гавкає, ховається в хащі...

Небо щодня сірішає, на землю спадають тумани; вороння кружляє над старими тополями; уночі зеленими вогниками палахкотять поза парканом вовчі очиці.

Одного холодного сонячного ранку всю неозору рівнину встеляє біла пухнаста сніжна габа, крихітними діамантами мерехтять шибки вікон, крапотить з дерев і дахів, галасують горобці на току. Минає ще кілька тижнів, і сніг уже не розтає; зі стодоли витягують сани з лебединою головою, припалою пилом; козачки витріпують ведмежі шкури, якими загортають ноги в санях. Тріскотять дрова у велетенських ренесансних грубках. З усіх усюдів, наче хижі птахи, злітаються до гостинного панського маєтку сани; ген далеко навсібіч лине теленчання дзвоників; у передпокої громадяться шуби; скинувши теплі м'які хутра, дами заходять до маленького салону, прикурюють цигарки; панове насилу стягують з замерзлих пальців лайкові рукавички. Хтось сідає до фортепіано, лунають перші такти, і ось уже пари стали до танцю.

Так минає тиждень за тижнем; від однієї садиби до іншої. Картярські столи ніхто й не думає складати; пахкають димом люльки на довгих чубуках; спорожнені пляшки шикуються у льохах великими каре, наче старі гвардії при Ватерлоо.

А коли Ольга, загорнена в сибірські соболині хутра та вкрита ведмежою шкурою, повертається нарозвидні додому, попереду скачуть

верхи козачки зі смолоскипами, з яких скрапує і шипить на снігу смола; решта гостей на санях супроводжує її наче яку повелительку.

Вона єдина владарює у цій веселій круговерті, сяє і здобуває звитяги — вона щаслива! Уже подейкують, про її шанувальників, ширять чутки, що такий-то оригінально й вишукано упадає за нею, а взамін йому дозволено одягати й знімати теплі чобітки або ж притримувати стремено, вона ж ні словом, ані поглядом не зрадила вірності своєму мужеві. Скоріш навпаки, ще ніколи не була вона з ним такою лагідною, намагаючись винагородити його безмежною ніжністю. Однак перешіптування гостей, сусідів та челяді до-сягли і його вух. Михайло довіряв дружині, однак дорожив своєю честю, і кожна крапля обмови, що падала на Ольгу, отрутою точила його душу. Він став мовчазнішим, холод закрадався у їхні стосунки. Тільки-но хтось навідувався в гості, він тихо виходив з дому. Михайло щораз рідше супроводжував дружину в її виправах. Навесні разом з кількома русинськими дідичами він заснував господарський клуб і запровадив у своєму маєтку деякі економічні реформи; виписав багато часописів, накупив книжок, згуртовував навколо себе селян, відвідував сільські корчми, маючи намір балотуватися депутатом до повітового сейму. Після жнив він часто ходив на полювання сам, брав з собою лише собаку й не раз повертався додому пізно вночі. Ольга була вже в ліжку, але навіть повік не склепила, чекаючи його; від хвилювання серце ледь не вистрибувало їй з грудей. Однак він гадав, що вона вже спить, і йшов до свого покою. Ще ніколи чоловік не цікавив її так, як тепер. .. Усе, що б він не робив, набувало для неї надзвичайної ваги. Коли Михайла не було вдома, вона переглядала часописи, які він читав, гортала його книжки. Лише тепер вона почала здогадуватися, що ж таке кохання, і відчувала, що могла б покохати свого чоловіка.

Ольга страждала, помічаючи, як мало важить уже для нього; бачачи, як він подовгу розмовляє з селянами, які залишали по собі огидний сморід дьогтю, для неї ж не має слів; довгими вечорами вона сиділа поруч з ним, він, однак, навіть очей не підводив від книжки, щоб глянути на неї, а потім ішов спати, не поцілувавши на добраніч. Вона

палко прагнула його кохання, вигадувала звабливі негліже, кокетувала з чоловіком, наче то був хтось з її найша-леніших залицяльників. Він повинен її кохати, вона так хотіла, щоб він її кохав.

Ольга все випробувала і зважилася врешті на відчайдушний вчинок.

Вона вирішила розбудити в ньому ревнощі.

Та де знайти того, хто міг би змусити до ревнощів холодного, розумного, самовпевненого чоловіка! Надаремно шукала, гідного суперника вона не знайшла. Ольга втратила спокій, її не бавило ані товариство, ані хатні турботи.

Якось її чоловік стояв біля садового тину й невесело дивився на сонце, що саме сідало за ліс, заливаючи червінню поодинокі стеблини збіжжя на скошеному полі, траву й листя дерев. Зненацька вона обійняла його, схопила руками теплу, суху долоню, яка вмить стала крижаною.

— Чому ти не зі мною? — запитала вона, пригорнувшись до нього. — Уникаєш мене? Я тобі перестала подобатися? Якою волів би бачити мене? Чи ти ще кохаєш мене?

Михайло погладив її по щоці й знову задивився на околиці. Ольга пристрасно оповила його руками і припала устами до його уст. Чоловік м'яко відсторонив її.

— Хочеш, щоб я поїхав з тобою завтра на полювання до дідича з Завалля?

Ольга злякано глянула на нього.

— Ти не так мене зрозумів.

— Усе я добре зрозумів, — відповів Михайло, усміхаючись. — Ходімо до хати, стає прохолодно.

Удома він посадив Ольгу собі на коліна, укрив поцілунками її шию, уста, її перса; Ользі серце зайшлося від щастя. Та раптом він сказав:

— Засвіти лампу й принеси мені газету.

Ольга стиснула від гніву кулачки, потім проплакала всю ніч аж до ранку.

її очі повнилися слізьми, коли він допомагав їй сісти в сідло. Вона майже не дивилася на нього, цвьохнула нагайкою коня й пустила його галопом.

День був ясний і теплий. Весело летіло полювання по стерні. У лісі мисливці розділилися, її чоловікові довелося зайняти позицію у хащах. Вродлива звитяжна жінка зі скривавленим серцем й очима, повними сліз, очолювала полювання. Вона першою помітила зайця, який, вихопившись з підліску, намагався порятуватись у відкритому полі, і показала на нього маленькою тремтливою рукою. Мисливці спустили гончих псів і зі скаженим гиком погнали нещасну звірину. З веселою відчайдушністю Ольга перелітала рівчаки, струмки та воринння; кожний її нерв тріпотів тепер від жорстокого вдоволення; а коли гончаки наздогнали нарешті зайця, що квилив від смертельного жаху, вона засміялася, наче дитя, яке побачило в небі повітряну кульку.

Усі захоплювалися відважною вершницею. її марнославство справляло нову оргію, хоча це був лишень якийсь нещасний зайчик, що спустив дух у неї під ногами. Кавалери навперебій цілували її вогкі рукавички і з тріумфом підкидали шапки. З розпашілими щоками, блискучими від збудження очима, Ольга обвела поглядом своїх супутників.

Раптом на узліссі вона помітила юнака, якого раніше обминула увагою. Він мовчки спостерігав за нею з якоюсь дивною серйозністю.

— Люб'язний пане! — пихато гукнула вона. — Чи я вам подобаюся?

— Анітрохи, — сухо відповів той.

Рвучко розвернувши коня, Ольга під'їхала ближче.

— Чому ж це, скажіть, якщо Ваша ласка? — запитала Ольга, і було в її голосі більше цікавості, аніж образи.

— Жінка, яка насолоджується передсмертним страхом тварини, немає серця або ж мізків...

Тієї миті серце бідолашної марнославної жінки охопило щось схоже на ненависть, щось демонічне, жахливе, нездоланне; насправді ж то було зовсім інше почуття. Вона заніміло розглядала юнака.

Він пасував на роль суперника її мужа, з поміччю цього молодика можна його помучити. Вона вмить збагнула це, а більше нічого їй і не треба було. До того ж, незнайомець наважився з такою недбалою байдужістю поставитися до неї, доведеться йому спокутувати цей переступ. Ольга більше ні про що не запитувала.

Він був першим чоловіком, який відважився розмовляти з нею так непоштиво, ба, майже ворожо, та все ж в його очах вона помітила безмір доброти.

її лихоманило від жадоби помсти, бо він не звертав на неї жодної уваги, Ольга для нього наче й не існувала, а за обідом і згодом у танцювальній залі юнак жваво бесідував з іншими гостями, видно було, що мав певну вагу в товаристві.

Ольга довідалася, що це такий собі Володимир Подолів, про якого тоді дуже багато велося балачок як про людину, що заслуговує на повагу.

— Володимир неввічливо повівся з Вами, — зауважила господиня дому, розумна і вродлива жінка, яка колись з селянки-служни-ці стала дружиною дідича Завалля. — Така вже в нього натура. Манери дивні, Ваша правда, однак це незвичайний чоловік, він на все має власний погляд, глибший, проникливіший, ніж у загалу; здається, ніщо не проходить повз його гострий розум. Ви ще зміните про нього думку на ліпше, спробуйте поспілкуватися з ним...

І велична жінка, яка звикла лиш погордливо стенати плечима й зводити брови, вислуховуючи компліменти та присягання залицяльників, підійшла й заговорила з ним.

— Ви мене образили, — почала Ольга, зблідлі уста тремтіли, їй перехопило подих.

— Правда завжди боляче коле, — зауважив Володимир, — однак у ній могутня сила — вона зцілює хвору душу.

Погляд його очей пронизав її серце.

— Ви закинули мені певну бездумність у вчинках, — вела далі Ольга приглушеним голосом. — Я думала над Вашими словами... Поясність, що Ви мали на увазі, я не розумію.

— Якого ж іще пояснення Ви від мене чекаєте? — байдуже запитав Володимир.

— Ви вважаєте, що людина не має права вбивати тварин? — Ольга насмішкувато повела очима.

Володимир усміхнувся.

— Справжня жіноча логіка. Про вбивство не було жодної мови... Я проти того, щоб заганяти до смерті й мучити живу істоту. Загалом, у цьому світі не повинно йтися про права, а лише про потребу, яка в усьому домінує. Людина повинна убивати з потреби, для того, щоб вижити. Навіть якщо вона харчується рослинною їжею, все одно вбиває, бо й рослини живі. Людина змушена вбивати тварин, але не понад свою потребу; вона не сміє їх мучити, бо звірина, як і люди, має волю, почуття і розум. Тварини також думають, хоч їхнє мислення і не таке розвинуте, як у людей. Насолоджуватися їхніми муками — те ж саме, що милуватися боями гладіаторів. Жінка, здатна затравити до смерті звірину, у моїх

очах не ліпша за жорстоку весталку, від якої залежало життя чи смерть гладіатора, від того, опустить чи підніме вона великий палець руки. Така жінка з часом не пощадить і людини, бо та крихта розуму, що більше чи менше відрізняє нас від тварин, небагато важить у жінок.

— Дякую Вам, — мовила Ольга після хвилі мовчання, незмигно дивлячись поперед себе. — А тепер поговорімо про щось інше.

Вона безпардонно взяла Володимира під руку і попросила провести її до зали. Щоразу, пропливаючи в танці в обіймах чергового кавалера повз Володимира, що стояв біля дверей зали, вона обдаровувала його теплим сонячним поглядом своїх звабних карих очей. Щоразу, коли їй випадало запрошувати партнера для танцю, Ольга обирала його, знову й знову намагалася заманити його в тенета розмови, однак він зоставався спокійним та малослівним.

Додому Ольга від'їжджала в жахливому гуморі, загорнулася у шубу й скоцюрбилася, наче павук, якому зруйнували павутину.

— Хто, власне кажучи, цей парубійко, отой Володимир Подолів? — озвалася вона за якийсь час, з нищівною зневагою в голосі.

— Людина з великої літери, і цим усе сказано, — відповів Михайло — відчуття заздрості не було йому властиве. — Він має садибу в Золочівському повіті, а тут орендує великий маєток; не зупиняється на досягнутому, весь час рветься вперед, бував за кордоном, багато вчився, не лінюх і насамперед не жевжик, не жіночий улесник, як дехто з наших багатих синків, — з цими словами Михайло зиркнув на Ольгу.

— Сподіваюся, він не поляк?

— Як тобі спало таке на думку? Де ти бачила поляка, який би навчився чогось путнього? Звісно, він русин!

І тієї ночі бідолашна пихата жінка сушила собі голову, як упіймати чоловіка, який так зневажливо потрактував її. Уранці Ольга встала з ліжка з твердим наміром розпочати на нього полювання. Вона не завдавала собі клопоту замислитися, що може завдати йому страждань. її бавила думка, що можна розставити тенета і загнати в них Володимира, наче дичину.

Однак зробити це було не так легко.

Кілька днів по тому Володимир приїхав до її чоловіка. Ольга подумала, що він приїхав заради неї, і зустріла його переможним усміхом, коли він зліз з коня.

— Мій чоловік у селі, повернеться пізно, — сказала вона, сподіваючись, що юного дідича втішить така звістка, та він сухо відповів:

— То я прищу завтра.

— Не хочете побути зі мною? — здивувалася Ольга.

— Я хотів поглянути на Ваше господарство, навряд чи Ви зможете мені його показати, — спокійно заперечив Володимир.

— То просто посидьте в моєму товаристві...

— Шкода, але не можу. Вас я не розважу, а мені надто дорогий мій час, щоб гайнувати його на пусті балачки. Життя таке коротке, а ще стільки треба навчитися і вкласти праці! Припадаю до Ваших ніг, — з тим він подався геть.

Наступного дня, по обіді, Володимир прийшов знову. Ольга саме читала новий французький роман і навіть не встала зі свого крісла-гойдалки, щоб привітатися. Чоловіки розмовляли в сусідній кімнаті. Двері були ледь причинені. Ольга не підводила очей від книжки, вона не мала наміру підслуховувати, проте чула кожне слово. її дратувало, як мудро й змістовно говорив Володимир, лише по суті справи, лише те, про що мав ґрунтовні знання. Люди й речі, про які велася мова, набували в його розповіді чітких обрисів. Михайло водно повторював: "У тебе багато чому можна повчитися, друже!" Ольга чудово знала, як багато важать такі слова в устах її чоловіка.

Уже зовсім стемніло, коли Михайло покликав її. Ольга поквапилася на поклик. Від порога вона бачила в темряві тільки вогняні цятки сиґар обох чоловіків, та все ж* помітила, що Володимир підвівся привітатися з нею, бо вогник його сиґари метнувся догори, наче світлячок.

Михайло попросив принести чаю. Коли козачок накрив маленького столика, поставив на нього лампу й буркотливого самовара, до покою увійшла Ольга, ледь кивнула головою у відповідь на привітання гостя й сіла в маленькому фотелі. Козачок подав холодну вечерю. Ольга наповнила чаєм горнятка, припалила від гасової лампи цигарку й відхилилася на спинку фотелю. Чоловіки вели далі розмову, наче й не

було її в покої; удаючи, ніби спостерігає за сизими клубками сиґарного диму, що поволі танув у повітрі, Ольга, примруживши очі, з-попід довгих вій, роздивлялася Володимира.

Він не був красенем, однак, як то кажуть, цікавий, принаймні не потворний; ще зовсім юний, мабуть, молодший за неї; середнього зросту, худий, майже хирлявий, з вузькими долонями і ступнями, але в його поставі та рухах відчувалася надзвичайна енергійність. Продовгувате худорляве обличчя не мало й натяку на рум'янець, але й блідим не було, радше смаглявим від сонця. На

нешироκому чолі, над очима та орлиним з горбинкою носом, впадали в око випуклості — Ользі негайно закортіло заглянути до книжки Галля "Вчення про будову черепа", — гостре підборіддя, повні, ледь закопилені уста, два ряди бездоганно білих зубів. Володимир не носив борідки; густе каштанове волосся гладко зачесане назад на кшталт німецьких пасторів або ж учителів. Розглядаючи гостя, Ольга уникала дивитися йому в очі, бо інакше не зуміла би відвести погляду — таку магнетичну силу мали його великі, спокійні, ясно-карі очі, глибокі й непостійні: то з-під примружених повік проглядав бісенятами глум, то вони тепло й волого блистіли — погляд, немов плавав попід довгими шовковистими віями, — то пронизували душу холодною, виваженою гостротою, та завжди проглядала з них чесність помислів і правдивість серця, які не допускали жодних сумнівів.

Та, попри всю розважність і розсудливість, юнака оповивав надзвичайний поетичний флер.

Отаким був чоловік, який звертав на найпрекраснішу жінку в повіті не більше уваги, ніж на облупаний садовий тин.

Володимир поважно вів з її мужем бесіду про хліборобство, коней, лісове господарство, потім перевів розмову на проблеми села. Ольга погасила цигарку й уважно прислухалася.

— Ви нудьгуєте, шановна пані? — насмішкувато поцікавився Володимир.

— Ні, — заперечила Ольга. — Я слухаю Вас з більшим задоволенням, аніж теревені на наших так званих розвагах. Ми так легко забуваємо, яке крихке і мізерне наше буття, як важко повинні ми працювати й змагатися за нього. Серйозність Вашого підходу до будь-якої проблеми дуже мені до душі. Я маю таке відчуття — як би то ліпше висловитися — ніби я зі свого напарфумлено-го будуару потрапила до смерекового лісу і на повні груди вдихнула свіжого, терпкого повітря.

Марнославна жінка сказала це без жодної пихи, простодушно, ніби звіряючись в потаємному.

Володимир уперше глянув на неї довгим пронизливим поглядом, а на прощання подав їй руку, та якою ж холодною твердою, немов криця, була та рука...

Розповідь Ольги була такою плинною, звук її голосу то наростав, то затихав, наче мелодія дзюркотливого джерела. Мені здавалося, що вона з бадьорою інтонацією читає вголос свою історію або ж ретельно вивчила напам'ять і тепер мені її декламує.

Без сумніву, жінка знову переживала події тих днів; кожна дрібниця, кожен звук і відтінок кольору, кожний порух оживали перед її зором тієї миті.

Я заплющив очі й слухав, затамувавши подих.

— Відтоді Володимир почав учащати до нас, — вела вона далі. — Ольга поводилася з ним зовсім не так, як з іншими чоловіками. У його присутності вона була скромною, де й поділася її пиха, уважно слухала, коли він говорив, інколи щось запитувала, сама ж рідко втручалася у розмову і не зводила з нього очей. Одягалася з вишуканою, елегантною

простотою, то була темна шовкова сукня, глухо застебнута до самої шиї, з білим комірцем. Розкішне каштанове волосся заплітала в коси і викладала короною на голові.

Тоді, як інші готові були цілувати їй ноги, вона всю свою увагу дарувала лише Володимирові, просто упадала за ним, а кожному його слову надавала виняткової ваги.

Якось він досить гостро висловився про жіночі корсети. Наступного вечора Ольга з'явилася в зручній кацабайці з темного оксамиту, підбитій з вивороту й отороченій куничим хутром.

— Ось так чудово! — зауважив Володимир, вперше вдоволено замилувавшись нею.

— Ніколи більше не одягну корсета, — рвіійно пообіцяла Ольга.

— Чом це? і

— Ви ж самі його не схвалюєте! — вигукнула вона. — А Ви визнаєтеся на цьому ліпше за всіх нас...

Трохи згодом, за чаєм, Ольга випадково ледь торкнулася його витонченої руки краєм свого хутряного рукава і помітила, як це його схвилювало. Серце стріпнулося їй у грудях, в очах спалахнув вогник тріумфу.

Проте Володимир одразу розпізнав її наміри і став іще стри-манішим, уникав її, де лиш міг, і ще тісніше потоваришував з її чоловіком.

Якось зайшла мова про кокетку-шляхтянку, заради якої загинув на дуелі молодий офіцер.

— Чи ж то можна сподіватися від жінки, яка не гребує смертю, почуття честі, любові до дітей? — обурився Михайло.

— Ах! Честь таких жінок, то як честь завойовника, яка вимірюється ціною успіху! — глумливо кинув Володимир. —Така жінка готова пожертвувати на вівтар свого марнославства все: щастя, кохання, повагу... Але чоловік честі, з твердим характером

завжди триматиметься якнайдалі від неї, тому її здобиччю стають хіба лишень жевжики, телепні та мерзотники. Вона як кицька, котра не здатна вполювати здобич у шляхетній борні, вдовольняєть-ся мишами чи мухами в хаті. Однак кралі такого пошибу трапляються дедалі частіше, бо наше освічене жіноцтво тільки байдики б'є та марнує час за читанням романів або ж грою на фортепіано. Ось у чому біда!

— Ви зневажаєте мистецтво? — втрутилася Ольга.

— О ні, — жваво відгукнувся на її слова Володимир. — Та без праці не буває справжнього задоволення. Чоловіки, що створили невмирущі твори мистецтва, також важко працювали, скупавши пензель чи перо у крові свого серця. Лише той, хто сам на щось здатний, зуміє це оцінити й насолодитися здобутками інших.

— Ваша правда, — з сумом у голосі погодилася Ольга. — Як часто, буває, відчуваю я жахливу пустку в^своїй душі, огиду до життя...

— Спробуйте працювати, — суворо порадив Володимир. — Ви ще молода... Вас ще можливо порятувати.

Ольга не зважилася глянути на нього.

Минали тижні. Панський маєток огортали сиві тумани, глибокі сніги знову встелили неозорі рівнини, ставок покрився іскристою кригою, однак сани припадали пилюкою у стодолі, а ведмежі шкури занапащала

міль. Ольга, обклавшись м'якими подушками отоманки, думала. Що менше Володимир звертав уваги на її палкі звабливі погляди, то більше прагнув пихатий норов марнославної жінки його упокорення. Вона почувалася ображеною, скривдженою, приниженою у власних очах. Він мусить упасти їй до ніг, а тоді вона переможно розтопче його. Уперше їй трапився чоловік, вартий завоювання, то невже її принади, краса, її мистецтво спокуси виявляться безсилими перед ним?

Нізащо не можна цього допустити! Він належатиме їй будь-якою ціною, хай навіть найвищою...

Знаючи, як високо поважає він працю, Ольга взялася до справи.

— Ти маєш чудодійний вплив на мою дружину, — зауважив одного вечора її чоловік Володимирові, дивлячись на Ольгу за п'яльцями. — Останнім часом вона зовсім не сидить без діла.

Володимир глянув на неї.

— Хіба я радив Вам псувати очі й сутулити спину? — сухо мовив він. — Негайно облиште!

Ольга послухалася.

— Ви можете ліпше застосувати своє старання! — вів він далі. — Хоч як мені подобається Ваша господарка, та все ж у цьому домі бракує отієї сліпучої чистоти, властивої Голландії та подекуди Німеччині. Ось Вам завдання, яке збереже Ваше здоров'я та красу!

То була перша похвала з уст неприступного чоловіка з криці. Вражена Ольга обернулася, обличчя їй спалахнуло рум'янцем, вона глянула на Володимира сумирно й водночас вдячно.

Наступного разу Володимир застав її, коли вона знімала павутиння зі стелі в трапезній. Він забрав у неї з рук віника і поставив його в кутку.

— Ця робота не для Вас, — м'яко сказав він. — Я анітрохи не бажав, щоб Ваші ніжні повнокровні легені наковталися пилюки...

— То чим же мені зайнятися? Моя челядь не з Голландії!

— Ви їх навчите голландської охайності! — вигукнув Володимир. — Будьте з ними суворими й справедливими, та не раз і не двічі, а сотні разів, щоднини, упродовж року. Ні на мить не забувайте, що Ви господиня дому! Виконуючи замість служниць їхню роботу, Ви чините точнісінько, як Наполеон, що замінив свого заснулого на чатах ґренадера.

Володимир подав Ользі руку і провів її почерез увесь будинок— від кухні і аж до льоху.

— Від ранку до вечора Ви не матиме навіть коли догори глянути, наглядаючи за цим господарством! Керувати, повелівати, віддавати розпорядження — ось Ваше завдання! А якщо візьмете на себе ще й ведення рахунків, то дуже допоможете СВОЄМУ чоловікові.

Вони вийшли на терасу, Володимир обвів рукою сад.

— Коли прийде весна, Ви зможете тут сіяти, садити, розпушувати землю, поливати і полоти — усе неодмінно принесе Вам задоволення. Ви знайдете вихід і для своєї жорстокості, час до часу в кожної жінки з'являється така потреба... Провадьте нещадну боротьбу із шкідниками саду! А ще я Вам пораджу завести пасіку і навіть подарую своїх маленьких невтомних трудівниць. А тепер заграйте мені щось, будь ласка, — попросив він її, коли вони повернулися до салону. — Ви вкладаєте в гру стільки відчуттів і уміння...

Ольга затремтіла усім тілом. Опустивши очі, вона сіла за фортепіано, її пальці пробігли клавішами.

— Я розумію Вашу гру, дивлячись на Ваші пальці, такі витончені аж прозорі, немов наділені душею, — тихо зронив він.

Ольга зблідла, навіть уста стали безбарвними. На мить вона приклала руку до серця, а тоді заграла — "Місячну сонату" Бетговена.

Із першими тихими, жалібними звуками адажіо Володимир затулив очі долонею. Чар місячної ночі огорнув їх обох, накрив

глибокою тінню, що враз змінилася магічним, тремтливим і тужним сяєвом; їхні душі впивалися сумною присмерковою мелодією. Коли останній звук розтанув у повітрі, Ольга поволі опустила руки. Обоє мовчали.

— Зречення і відданість, — урешті озвався Володимир, — ось чого навчає нас ця чарівна соната, як і сама природа, і весь світ, що нас оточує. Відданість серця, самовідречення... І не важливо, що це: зневірене кохання, яким і далі палає вірне серце, чи кохання, яке само засудило себе до вічного мовчання. Ми всі повинні навчитися самозречення.

Володимир глянув на Ольгу, очі в нього волого блищали, і сам він якось, на диво, зм'як.

Вітоді юнак уникав відвідин панського маєтку. Ольга розуміла його.

А потім настав день, коли Михайло поїхав до повітового містечка на закупи. Ольга залишилася удома. Серце раз у раз завмирало їй в грудях — вона знала, що він прийде... Коли до покоїв заповзли перші сутінки, Ольга поспіхом одягнула хутряну каца-байку й сіла до фортепіано. Майже через силу вона взяла перші акорди сонати, і раптом урвала гру

дисонансом. їй стало надто гаряче в пухнастому хутрі, вона розхристала на собі кацабайку й стрімко почала міряти кроками вітальню, схрестивши руки під грудьми.

Раптом вона побачила його посеред покою. Кров шугонула до щік, вона загорнулася в кацабайку і подала йому руку.

— Де пан Михайло? — запитав він.

— У Коломиї.

— То я...

— Невже поїдете геть? Володимир завагався.

— Я від самого ранку тішилася нагоді порозмовляти з Вами... на самоті... — мовила Ольга приглушеним голосом. — Будь ласка, залишіться!

Володимир поклав шапку на фортепіано і сів в один з невеличких брунатних фотелів. Ольга раз і вдруге пройшлася вітальнею, а тоді спинилася перед ним.

— Чи Ви кохали, Володимире? — різко запитала вона. — О, звісно, кохали! — її уста зневажливо заломилися.

— Ні, — заперечив він дуже серйозно. Ольга мовчки дивилася на нього.

— А чи вмієте Ви кохати? Гадаю, що ні...

— Ви знову помиляєтеся, — спокійно відповів Володимир. — Такі натури, як я, не розмінюються на дрібниці й не схильні до солодкої

сентиментальності, а, досягнувши зрілості тільки вони здатні на справжнє кохання. Хіба спроможні на глибокі почуття жовтодзьобий юнак чи зелене дівчисько? Лише зрілий чоловік зуміє кохати. Можливо, й жінка, але більшість з них до зрілого віку уже встигає роздарувати своє серце по крихтах.

— Якою мала би бути жінка, варта Вашого кохання? — розпитувала далі Ольга.

Володимир мовчав.

— Це мене цікавить найбільше, — мовила вона.

— Я мушу відповісти?

— Прошу Вас.

— Цілковитою Вашою протилежністю, — відповів він сухим, здушеним голосом.

Ольга від цих слів пополотніла, а тоді нараз кров шугонула їй до обличчя, з очей бризнули сльози. Вона мовчки потупила погляд.

— Чому ж Ви не смієтеся? — вигукнув Володимир, у його голосі вчувався смуток. — Мої слова мали би видатися Вам смішними...

— Ви не надто ґречний, — сльози перехоплювали їй горло.

— Зате правдивий, — заперечив Володимир, нітрохи не зважаючи на її сльози.

— До мене ж Ви відчуваєте лише відразу, — Івердо промовила Ольга, пихато стріпнувши голівкою. — Я вже давно це відчула.

Із невимовним сумом Володимир коротко й хрипко засміявся.

— То я скажу Вам усю правду! — скрикнув він згірчено. — Я почуваю до Вас більше, ніж до будь-якої іншої жінки у світі!

Ольга злякано глянула на нього; її серце стугоніло десь аж у горлянці, кров шуміла у вухах.

— Я міг би Вас кохати, — вже спокійніше мовив Володимир, підвівши на неї погляд, сповнений муки і відданості.

— То кохайте!

— Ні, — тихо відповів він. — Щоб кохати, треба насамперед поважати.

Вона змахнула рукою, хотіла щось сказати, але Володимир її урвав.

— Прошу, зрозумійте мене правильно! Я не хочу Вас образити, лише пояснити свої почуття. Людей, як і тварин, зводить докупи природний потяг, хоч і не такий нерозбірливий, як у звірини. Йдеться-бо, зрештою, не про нас самих, а про наш рід, не про

наші втіхи, а про життя, бо кожний день є днем творення! Чоловік і жінка інстинктивно шукають в іншому тих рис, яких бракує їм самим, які вони найбільше поважають та цінують. А що зріліший розум, то важчим і вимогливішим стає вибір. Ось чому справжнє кохання, народжене потужним покликом природи, покликане магнетичним інстинктом, може існувати лише на підставі взаємної поваги. Якщо мої роздуми завели мене надто далеко, то висмійте мене!

— Я не сміятимуся, — похмуро відповіла Ольга. — Отож Ви не маєте ані крихти поваги до мене...

— Не маю тієї поваги, — урвав її Володимир на півслові, — якої потребую, щоб без решти віддати жінці своє серце і своє життя...

— Ви мене зневажаєте! — гнівно вигукнула Ольга, кров стугоніла їй у скронях.

— Ні, мені шкода Вас,—заперечив Володимир. — я Вам щиро співчуваю, я часто думаю про Вас і хотів би Вас порятувати.

— Чому Ви мене зневажаєте? — уста Ольги посиніли й тремтіли. — Яке Ви маєте право? Я не заслужила Вашої зневаги!

— Та що Вам до мене, — гірко зронив Володимир, — коли увесь світ падає Вам до ніг?

— Чому Ви мене зневажаєте? — з розпукою зойкнула Ольга. — Скажіть мені, я маю право знати!

У запальному пориві вона поставила ногу на його фотель, ненависть і жадоба крові палали в її очах.

— Гаразд, тож вислухайте мене! — у голосі Володимира забриніла крига. — Ви надзвичайно вродлива жінка, сильна духом, та, попри те, м'яка і ніжна, Ви створені для того, щоб кинути собі до ніг найшляхетнішого чоловіка. Та чи може це Вас задовольнити? Ніколи! Ви прагнете щоднини святкувати перемогу, щоночі спочивати на нових лаврах. Ваше марнославство ненаситне, жадоба владарювати точить Ваше серце, однак, маленьке бідолашне серденько не відновлюється так, як у міфічного титана, а тому Вам судилося тільки одне: відраза до життя, ненависть до людей і самозневага.

Ольга застогнала, а тоді, вчепившись руками у волосся й заскреготавши зубами, голосно розридалася. Коли вона здійняла руки, кацабайка розхристалася на її схвильованих грудях. Ольга нависла над

Володимиром, наче Менада, люта, з палаючими від гніву очима, сколошканим волоссям.

Володимир підвівся.

Ольга розпучливо зойкнула, потрясаючи стиснутими кулачками...

Він дивився на неї, насупивши чоло. Руки в неї опустилися, голова схилилася на груди. Наступної миті його вже не було в покої, а вона, хлипаючи, лежала на килимі...

Минали дні, тижні, минув місяць.

Володимир не з'являвся.

її чоловіка він також уникав.

Ольга невимовно страждала. Тепер вона знає, що він кохає її і зневажає водночас. Його прихильність та ненависть щораз більше розпалюють її пристрасть. Вона пише листа і тут же рве його на клоччя; велить сідлати коня, але не їде до нього. Годинами стоїть у кухні, не зводячи очей з полум'я у печі. Незвідане досі почуття оселилося в її душі. Усі її думки лише про нього. Стоячи у сутінках біля вікна, Ольга даремно прислухається, сподіваючись почути цокіт підків його коня, його кроки, голос. Щоночі її мучить безсоння, і засинає вона лиш на світанку.

Щойно тепер вона розуміє поетів і музику.

Стемніло. Ольга сидить за фортепіано і грає "Місячну сонату", а сльози невпинно котяться з очей. її чоловік тихо підходить ззаду й пригортає її до себе. Він ні про що не запитує, вона теж мовчки тулиться головою до його грудей і плаче...

Голос Ольги перейшов на шепіт. Вона знічено відвернулася від мене, її душа тремтіла від ніжного, щирого кохання.

— На Святвечір, — повела вона далі свою розповідь, — Ольга з чоловіком поверталися саньми з Тулави, куди Михайло відвозив якісь папери тамтешньому священикові. Вони проїжджали повз садибу Володимира. Ольга аж стерпла від страху, коли її чоловік несподівано звелів спинити коней перед брамою.

— Ходімо, запросимо його до нас у гості, — сказав Михайло. Ольга навіть не ворухнулася.

— Не хочеш?

Ольга заперечно похитала головою. Михайло увійшов до будинку й невдовзі повернувся разом із Володимиром. Той поштиво привітався й сів у сани. Усю дорогу ніхто не зронив і слова. Ольга сиділа, зацiпенівши, поруч з Володимиром і лише раз здригнулася, відчувши його мимовільний дотик. Коли вони прибули на місце, Володимир з дивним усміхом на устах обвів поглядом знайоме подвір'я.

Михайло допоміг дружині зійти з саней, зняв з неї важку шубу і мовив, задоволено потираючи руки:

— Зараз влаштуємо розкішний Святвечір, ось тільки погляну, що там роблять діти, — і він покинув Ольгу з Володимиром наодинці в салоні.

Ольга театрально впала у фотель і недбало прикурила цигарку. Раптом вона дзвінко засміялася.

— Ваша нехіть і зневага до мене заходять вже надто далеко! Ви навіть не бажаєте перебувати зі мною під одним дахом...

— Ви не хочете мене розуміти, — холодно зауважив Володимир.

— Ах! — вигукнула Ольга. — Ви не здатні на глибокі почуття, інакше були б прихильніші до мене.

Володимир зблід.

— Ви так гадаєте? То вислухайте мене ще раз! Я Вас кохаю! Ольга викинула цигарку й хрипко засміялася.

— І Ви перша жінка, яку я покохав, — спокійно мовив він. — Я страждаю від невимовного кохання до Вас, та не тому, що не можу Вами володіти, а тому, що не смію собі це дозволити. Моє серце розривається від болю, як може в такій прекрасній жінці вживатися чудова душа і жахливий характер.

Обличчя Ольги спотворив біль, вона полохливо й благально глянула на нього.

— Не дивіться на мене так! — скрикнув Володимир. — Я, мабуть, завдаю Вам болю, однак, не маю до Вас співчуття. Чи мали Ви співчуття до юного Богдана, якого господар маєтку в Заваллі убив у березовому гаю через Вас? А до Дмитра Литвина, якого Ви довели до божевілля й самогубства? Він застрелився, його кров окропила стіни кімнати! Чи подумали Ви про свого чоловіка й дітей, заохочуючи залицяння Завадського та графа?..

— Коли таке було? — нажахано скрикнула Ольга, підхопившись з фотелю й заломивши руки. — Хто Вам такого наплів?

— Про це говорять усі, кому не ліньки, — глузливо мовив Володимир.

— То всі брешуть! — Ольга енергійно стріпнула головою. її очі та щоки палали. — Я кажу правду, Володимире, — у її голосі звучало тверде переконання. — Ця кров, жодна її краплина, не на моєму сумлінні.

— Не тратьте зусиль, — здушено урвав її Володимир. — Я Вам не вірю!

Ольга дивилася на нього поглядом, сповненим безмежного болю й кохання; вона не заплакала; похиливши голову, вийшла до сусіднього покою.

— То, може, повірите цим листам! — гукнула вона звідти, виймаючи з шухляди свого письмового стола пакет, перев'язаний рожевою стрічкою.

Володимир увійшов услід за нею.

— Ваш чоловік будь-якої миті може увійти сюди, — коротко кинув він.

— Хай заходить, — відповіла Ольга з виразом ображеної невинності на обличчі. — Я не дозволю обмовляти себе! Вислухайте спершу мої виправдання, а тоді вже судіть! Ось лист Литвина, написаний за два дні до смерті. Чи може такого листа написати людина, яка має намір накласти на себе руки через нещасливе кохання? — вона зневажливо пожбурила Володимирові листа. Володимир розгорнув аркуша і з гарячковим поспіхом перебіг очима рядки. — А тут ось маєте листи Богдана. Читайте! Чи схожі вони на листи коханця, що гине через жінку на дуелі? Литвин застрелився через борги, які довели його до банкрутства, а Богдан прийняв виклик на дуель від дідича з Завалля, щоб поквитатися за образу під час картярської гри. Ось листи Завадського, графа Мнішека та всіх інших, кого називають моїми залицяльниками. Чи так пишуть чоловіки до жінки, яка обдарувала їх своєю прихильністю? Визнаю, я кокетка, марнославна, спрагла перемог, жорстока, але я не грішна, не пропаща. За те, що я подобаюсь чоловікам, жінки готові облити мене брудом й звинуватити в усіх земних гріхах. Бувало, і я оступалася, та не так, як кажете Ви. Я ніколи не порушувала подружньої вірності, присягаюся Вам!

Ольга повернулася обличчям до дерев'яного розп'яття над її ліжком, однак не перехрестилася.

— Ні! — вигукнула вона. — Я присягнуся своїми дітьми! Тепер Ви знаєте все, то осудіть мене!

Володимир усе ще не міг відірвати погляду від листів.

— Я був несправедливий до Вас, — озвався врешті він, голос йому тремтів. — Пробачте мені, якщо можете...

Він надто далеко зайшов у своїх звинуваченнях, тож стояв тепер розгублений і безборонний перед нею.

— Не кепкуйте, — відповіла Ольга, сумовито й ніжно глянувши на нього. — Моя вина таки є. Я ще не та жінка, за яку Ви мене мали, але можу невдовзі нею стати. Мені бракує підтримки, я відчуваю, що гину... Я ніколи не знала, що таке чоловік, що таке кохання чоловіка, а тепер відчуваю, що лише воно має найбільшу вагу в житті жінки, без кохання я помру, загину від розпуки. Ви, лише Ви, можете мене порятувати, натомість відштовхуєте!

Володимир притиснув руку до серця, іншою торкнувся чола. Ридаючи, вона кинулася йому на груди і з подвоєною від розпуки силою обвила руками за шию. Незламний, залізний чоловік раптом заплакав, пригорнув до себе нещасну жінку і з шаленою пристрастю припав до її уст. Усе навколо них немов розтануло в імлі, обоє відчували лиш болісну знемогу, з якою билися їхні серця...

У сусідній кімнаті почулися кроки. Володимир відпустив Ольгу й відійшов до вікна. Ольга, ні жива ні мертва, прихилилася до письмового стола. Переступивши поріг, Михайло пронизливим поглядом глянув на них, а тоді сповістив, що святвечірня трапеза чекає на столі. Більше він нічого не сказав, однак, увесь вечір був малослівний і похмурий, Ольга ж

вихиляла одного келиха вина за іншим і невимушено бавилася з дітьми, потім засвітила шопку та покликала челядь. З челяддю прийшло двоє колядників — статечний старець з сивою бородою та веселий хлопчак. Вони співали наші чудові старовинні колядки, то безмежно печальні, то ніжно-тужливі, то нестримно веселі, як характер нашого народу. Усі підспівували колядникам.

Коли заспівали про Ісуса, що лежав у скромних яслах, про пастухів, що прийшли побожно вклонитися Йому, посланому спасти нас від смерті й гріха, Ользі перехопило голос від зворушення. Вона покірливо згорнула руки і звела погляд на того, кому віддала свою душу.

Прокинувшись наступного ранку, Ользі здалося, ніби весь світ враз змінився за одну лише ніч. Сонячна плямка на підлозі, іскристий сніг у саду й на ланах, ворони, що стрибали білими заметами й вилискували, немов полаковані, переповнювали її дитячою радістю, а душа тріпотіла від солодкого неспокою.

Другого дня на Різдво Михайло подався до одного дідича по сусідству, де мали зібратися члени його партії.

Володимир знав про це.

Надвечір, коли вже сутеніло, знадвору долинуло теленькання його саней.

Ольга вибігла йому назустріч, та раптом завмерла на порозі й ніяково простягнула гостеві руку. Володимир міцно стиснув її долоньку і підвів кохану схвильовану жінку до невеличкої канапи. Ольга змусила його сісти поруч. Ледь не дівоча цнота прозирала в її єстві, у рухах, коли вона несміливо, ніжно схилила голівку йому на плече. Тієї миті усі її думки звіялися з голови, вона не думала ні про себе, ані навіть про Володимира — просто горнулася до його грудей і була щасливою.

— Ви сподівалися мене? — стиха запитав Володимир. Вона мовчки кивнула, не поворухнувшись, а тоді схопила його

руку й поклала собі на стан.

— Міркуєте собі, напевно, чому це я прийшов?

— Про що тут міркувати? — відповіла вона з дитячою наївністю. — Я Вас кохаю, інше не має значення...

— Ваше сумління не застерігає Вас, що негоже нам піддаватися почуттям? — глухо запитав він.

— Ви ж знаєте, я не маю сумління, — відповіла вона, грайливий усміх осяяв її обличчя.

— Я вже охолов і в змозі тверезо думати, — серйозно мовив Володимир. — Тож усе зважив... Усе тепер залежить від Вас. Я приїхав поговорити з Вами, обміркувати наше майбутнє...

— Про що це Ви? — здивувалася Ольга. — Я Вас кохаю понад усе і нічого більше й знати не хочу!

— Ольго! — майже злякано вигукнув він.

— У чому річ? — вона підвелася з канапи. — Невже хочете сказати, що Ваше захоплення було миттєвим, Ви розчаровані й більше мене не кохаєте?

— Я так Вас кохаю! Ви навіть не уявляєте як... не можете собі уявити... — мовив він зворушливо ніжно. — І лише прагну щастя для Вас. Але так Ви не будете щасливою. Невже це кохання, що вирвало нас із повсякдення, пожбурить Вас у багно, у якому Ви вже тонули, завдаючи

тим мені безмежного болю? Досі Ви не були щасливою, однак зберегли честь та подружню вірність. Невже мені судилося стати чоловіком, який навчить Вас грішити, лицемірити й обманювати? Як збережете душевну рівновагу, якщо Вам доведеться вести подвійне життя: одне — із законним мужем, а інше — з коханцем? Якщо вже й самі не зможете збагнути, де правда, а де брехня? Такого я не можу допустити. Я не хочу занапастити Вашої душі, навпаки — прагну її зцілити, вирвати з лабетів марнославства, порятувати, а не погубити. Ольго! Кохана, моя кохано Ольго! Повір мені, я не здатний на те, що іншим вдається так легко... О, яка це мука, що я не смію сказати тобі: "Будь моєю дружиною!" Я визнаю шлюб за таїнство. Украсти дружину потай від чоловіка, до того ж, твого чоловіка — це така мерзота! Я його люблю і поважаю, однак не можу тебе з ним ділити. Я зумію відмовитися від тебе, та називати своєю, знаючи, що кохану жінку обіймає інший, понад мої сили.

Ольга слухала його з широко розплющеними очима.

— Чого ж ти хочеш? Я не розумію тебе... Він мій муж і має святе право на мене...

— Якщо це право, справді, святе, — суворо зауважив Володимир, — то ми не зазіхатимемо на нього, принаймні я.

— Володимире! — його ім'я болісно вихопилося їй з грудей, вона обвила руками його шию. — Що ж мені робити? Скажи! Я ж прагну того, чого прагнеш ти!

— Я хочу, щоб ми обоє залишилися порядними людьми, Ольго, — відповів Володимир. — Чесними... Ти кохаєш мене?

Ольга пристрасно припала вологими гарячими устами до його уст.

— Лише тепер я збагнула, що таке справжнє кохання, — прошепотіла вона. — Я не можу жити без тебе, без твоїх очей, твого голосу. Поцілуй мене!

— Ні, так — ні, — Володимир м'яко вивільнився з її обіймів. — Від тебе я вимагаю насамперед правди, — він підвівся і заходив туди й сюди кімнатою. — Якщо ти не мислиш себе без мене, так само, як я, то розлучись з Михайлом, гідно, перед усім світом...

Ольга здригнулася.

— Я не можу, — пробурмотіла вона. — Мої бідолашні діти! Та й Михайло... він так мене кохає! Що скажуть люди? Честь не дозволяє мені...

Володимир підступив до неї і ніжно пригорнув.

— Я тебе не змушую, — м'яко промовив він. — Не вимагаю, щоб ти пішла зі мною, але тоді мусиш свято виконувати свій обов'язок і зректися кохання до мене...

— Володимире! — ледь видушила з себе Ольга, заціпенівши від страху. — Не покидай мене!

Вона упала перед ним ниць і, умиваючись сльозами, обвила його коліна.

— Не покидай мене! Заклинаю Господом Богом! Я не зможу без тебе, я помру... Не покидай!

Володимир спробував її підвести, але Ольга, ридаючи, ще міцніше вчепилася в нього.

— Я завжди кохатиму тебе, — сумно мовив він. — Лише тебе і нікого більше... Я приходитиму щодня. Ми разом вивчатимемо поетів, історію давніх часів, як ростуть квіти, як поводяться тварини, чому сяють на небі зірки... Я любитиму твоїх дітей і твого чоловіка.

Він притулив її до себе й ніжно поцілував у голову.

— Якщо ти можеш поступитися мною, то не кохаєш, — пробурмотіла Ольга.

— Хіба ж я не поступлюся тобою, якщо ти станеш моєю коханкою, залишаючись заміжньою? — гірко промовив Володимир.

Ольга мовчала.

— Ми мусимо зректися наших почуттів, — почав він знову.

— Я не можу!

— Не має іншої ради! Я не дозволю тобі погубити свою душу, — тихо сказав він. — Тепер ти знаєш, чим можеш пожертвувати, а чим — ні.

— Я знаю тільки те, що ти повинен цілком належати мені! — скрикнула Ольга.

— Візьми себе в руки, — гостро урвав він її.—Я мушу вже йти...

— Володимире!

— Не затримуй мене! Даю тобі час розібратися в собі. Напишеш мені, яким буде твоє рішення — так легше... А потім я приїжджатиму до вас, ніби нічого й не трапилося — урівноважений, щирий друг, без нарікань і... без надії!

Володимир простягнув їй руку.

— Ти залишаєш мене, навіть не поцілувавши? — схлипнула Ольга. Вона обвила руками його за шию й міцно уп'ялася устами в його уста, аж кров виступила на них. — А тепер іди! — коротко звеліла вона, поправляючи руками косу, що зісковзнула з голови. — Іди!.. О, ти навіть піти не можеш... Який же ти слабкий!

— Це правда, — затинаючись, визнав Володимир. Він обійняв її, сльози з'явилися йому в очах. — Я слабкий, тож мушу негайно покинути тебе, — він випустив Ольгу з обіймів і кинувся геть з покою.

Уже в санях Володимир ще раз озирнувся. Ольга стояла на східцях, махаючи йому хустинкою...

Даремно чекала вона його наступними днями. Ось уже й надвечір'я Нового року, Володимира сподівалися в гості, проте він не приїхав, натомість прислав першого новорічного дня челядника з візитівкою.

Ольга замкнулася у своєму покої, намарно шукаючи виходу.

Уся мізерність існування, сумніви та біль розривали її бідолашне серденько. Даремно запитувала вона себе, чого ж насправді прагне її душа, та врешті облишила сушити собі голову й пустила все на самоплив, попереду в житті їй ввижався лише фантом безмежного щастя.

Уранці, взувши на ноги пантофлі, вона відразу кинулася до письмового столу. Ольга й сама не усвідомлювала, що пише, праг-

нула тільки одного: щоб він прийшов і погасив її тугу. Вона звеліла козачкові негайно сідлати коня, але той повернувся без відповіді. Не приїхав і Володимир.

Він сидить перед вікном свого кабінету в старенькому фотелі, з якого навсібіч стирчить пакля; за вікном стелиться сумовитий зимовий пейзаж; він читає "Фавста" Ґьоте, якого вважає своєю Біблією, бо лише в цій книзі знаходить втіху та розраду. Жоден твір красного письменства не є таким любим його серцю, як цей.

Ти свідомий лише одного пориву,

Тож і не прагни іншого!

Бо ж у моїх грудях аж дві душі...

Уперше вдається йому збагнути сенс^останнього рядка. Володимир відхиляється на спинку фотеля, заплющує очі — вірш бринить у його душі.

Тихий шерех. Хтось нечутно ступає. Може, кицька? Ах, байдуже, йому не хочеться вставати...

Та нараз лунає приглушений ніжний сміх. Він вражено оглядається і бачить перед собою Ольгу; вона рвучко скидає з себе шубку просто на нього.

Володимир не встигає виборсатися з глибокого фотелю, Ольга вже сидить у нього на колінах, обіймає і шалено цілує.

— Господи! — налякано скрикує Володимир. — Що Ви робите? На яку небезпеку наражаєте себе! Встаньте і негайно їдьте звідси!

— Навіть кроку не зроблю, — проворкотіла Ольга. — Я нічого не боюся, я ж з тобою!

Вона ще міцніше притулилася до нього й поклала голову йому на коліна.

— Ольго, кохана Ольго! Мені серце завмирає від страху за тебе. Благаю, їдь додому!

— Ти мене покинув, я ж такого не вчиню з тобою, залишуся тут, аж доки впаде ніч, і приїжджатиму щоднини, — вперто пообіцяла Ольга.

— Боже збав! — злякався Володимир.

— А я таки буду приїжджати, — рішуче запевнила Ольга. Він довго дивився на неї, ніби намагався зазирнути їй у душу.

Він більше її не впізнавав: невже це та сама полохлива, безвольна жінка?

Його голова палала вогнем.

— Що ж, якщо ти вже визначила мою долю, — схвильовано мовив він, — то кажи...

Ольга не ворушилася.

— Кажи, прошу тебе!

Ольга відчувала, як тремтять їй коліна.

— Я не можу робити вибір між тобою й моїми дітьми, — відповіла вона, не зважуючись підвести на нього очі. — Не муч мене, подаруй мені те, що я дарую тобі: кохання! І нічого більше не питай!

— Я змушений. Заради тебе ж... Ольго, кохана, найдорожча, прошу в тебе вичерпної відповіді! — заблагав Володимир, хоч серце завмирало йому від страху.

— Не хочу відповідати! — відрізала Ольга.

— Ідеться ж бо про тебе, твоє щастя, твоє сумління, твій душевний спокій... — не відступався він.

— Та ні, мова про тебе! — запально заперечила Ольга. — Про твій егоїзм, надуману чесність, над міру високі засади! Невже ти не здатний на самопожертву? Я ж усім офірую задля тебе!

Володимир зірвався на рівні ноги; соболина Ольжина шуба зісковзнула на підлогу. Ольга теж підвелася, сперлася на високу спинку фотеля, дивлячись на дорогого її серцю чоловіка, як той, охоплений невимовною мукою, міряє важкими кроками кімнату.

— Я прийшла, аби довести тобі, що готова поставити на карту все: честь, чоловіка, своїх дітей... То відштовхни мене від себе, відштовхни!

— Я цього не хочу, — ледь чутно прошепотів Володимир.

— А чого ж ти хочеш? — запитала Ольга, підступаючи ближче. — Я ж прагну бути твоєю, твоєю дружиною!

— Хіба ти не дружина іншого? — холодно запитав Володимир. Отой диявольський, їдкий глум у його очах щоразу змушував тремтіти все її єство.

Цього разу Ольга, зневажливо примруживши очі, витримала його погляд і недбало кинула:

— Подай мені хутро, я іду геть!

Володимир мовчки накинув соболину шубу їй на плечі.

Ольга ступила кілька кроків до дверей і спинилася.

Тієї миті її знову охопила шалена ненависть до чоловіка, який з таким незворушним спокоєм стояв перед нею. Вона таки змусить його страждати від солодкої муки, тремтіти і гинути від кохання до неї... Думка, що він відмовляється від неї, була нестерпною. Якщо пристрасть не затьмарила його здорового глузду, не поглинула сумнівів, не заглушила докорів сумління, то це означає

лише одне: він не кохає її або ж кохає не так безтямно, як того прагне її марнославне серце. Ольга відчуває, що мусить цілковито, без решти, віддатися цьому чоловікові, аби тримати його в кулаку, наче власність, на яку ніхто не смів би зазіхнути. Вона тупає ніжкою й кидає коротко, майже грубо:

— Я звідси не піду!

Злосливий усміх з'являється на її устах, коли вона сідає у фотель й скидає долі своє хутро.

— Пробач мені, — озивається Володимир. — Я тебе образив, мені шкода, дуже шкода... Послухай мене, Ольго! Тобі відомі мої засади... Ти кохаєш мене і не можеш відмовитися від цього кохання, я вже й сам це тепер усвідомлюю. Мені теж несила уявити, як я житиму без тебе. Тому прошу — зважся! Покинь дім, у якому тобі вже ніколи не буде затишно, стань лише моєю! Я пронесу тебе на руках крізь це суворе тутешнє життя, служитиму тобі й оберігатиму, існуватиму лише для тебе.

— Та хіба я не хочу бути твоєю! — з фанатичною відданістю скрикнула Ольга, звівши на нього спокійний погляд великих очей.

Володимир похитав головою, сів, потупившись, на стару обшарпану канапу.

— Сумніваєшся? Ти не в змозі переконати мене, зате я можу зробити це!

Ніжний рожевий рум'янець залив її обличчя. Ольга підійшла до дверей, зачинила їх, а тоді впала навколішки перед Володимиром.

— Ольго, що ти надумала?

— Ходи... — прошепотіла вона. — Як ти тремтиш! Ходи до мене, — вона ніжно притулилася до нього. — Не бійся мене...

—Я й справді тебе боюся, — відповів Володимир ніби в гарячці. — Змилосердься наді мною! Йди геть!

— Не діждешся, я зостаюсь, — засміялась вона. — Так, ти пропав...

її зіниці розширилися, ніздрі затремтіли; ластячись і цілуючи Володимира, вона шкірила зубки—граціозний жорстокий хижак...

— Ти задушиш мене поцілунками, — пробурмотів Володимир. — Моя душа тане в твоїх руках, наче віск.

Однак вродлива дияволиця не вдовольнилася лише його душею.

— Я хочу, щоб розтанув і твій здоровий глузд, — прошепотіла вона. — Тоді ми зрівняємося...

Вологі гарячі уста Ольги довели чоловіка до шаленства, Володимир шарпнув її до себе й безтямно занурив руки в густе розпущене волосся.

— Не дивися на мене... — ледь чутно попросила Ольга.

Нарешті настала та мить, коли забулось усе: сумніви, страждання і приниження. Той, кого вона кохає, належить їй; кожнісінька крапля його крові повнилася нею по вінця.

І коли він, зі зломленою волею, лежав на її грудях, а потім став навколішки, осипаючи словами кохання, вона переможно засміялася.

— Ось бачиш, — промуркотіла вона, — ти мене зневажав, відштовхував від себе, а тепер лежиш переді мною ниць. Якби я захотіла...

— Я образив тебе, скривдив, — тихо, ніби марячи, промовив Володимир. — Можеш тепер мене розтоптати...

— Дурнику! — весело вигукнула вона. — Навіщо це мені? Подумай сам!

— Та якби ж то я міг думати! — тихий смуток бринів у його голосі. — Безтямна жага поглинула всі думки. Я офірував задля тебе всі свої помисли, почуття, життєві засади, а ти, забавляючись, роздмухала їх навсібіч, немов пухнасту кульбабку. Я вже й не питаю, що нас чекає попереду, знаю лише те, що хочу бути твоїм, твоєю власністю, твоїм рабом...

Ольга нічого не відповіла, її душа втихомирилася. Тепер вона знала, що таке кохання і щастя...

Невдовзі після одруження Ольга подарув&ла своїй годувальниці невеличкий наділ, крихітний фільварок осторонь від панської садиби, за ліском.

Вірна віддана бабуня знала їхню таємницю; закохані зустрічалися у її хатині, у маленькій кімнатці, яку Ольга сама причепурила.

Володимир цілком втратив голову. Вони обоє раювали. Почуття, що оселилося в її душі, осявало увесь довколишній світ, розвіявши її муку і нудьгу. Та інколи Ольгу неймовірно лякало таке безмежне відчуття щастя, ледь не дівоча сором'язливість зворушувала її коханого. Вона тремтіла всім тілом, щойно Володимир торкався її одягу.

Отоді вона вперше почула інший голос. Володимирові несамовиті очі розбудили в ній іншу душу. Це трапилося під час грози. У кімнатці потемніло, лише червоні спалахи блискавиці час до часу осявали її. Ольга розморено дрімала на його грудях; нараз якісь видива замиготіли у неї перед очима, вона заговорила уві сні. Спершу Володимир не зрозумів у чому річ, торкнувся її руки, покликав на ім'я, а потім його охопив нез'ясовний ляк, зі страхом і водночас з цікавістю він прислухався до її слів. Хмари тим часом розступилися, грім відкотився у далину, повний місяць осявав Ольгу, яка лежала на ліжку з умиротвореним виразом обличчя. Володимир відважився.

— Чи є на небі Бог? — запитав він.

— Не знаю, — поволі вимовила Ольга.

— Чи існує життя після смерті?

— Ні!

Кров застигла йому в жилах і ледь не спинилося серце. Ольга відчула його стан і заспокійливо мовила:

— Вона не може нічого бачити поза земною атмосферою, вона не бачить, що відбувається з людиною після її смерті, але вона жахливо боїться могили, боїться лежати в холодній землі, де черви точитимуть її

тіло. Вона залюбки лежала би під ясним небом, але ж тоді ворони роздзьобали би її. Володимир повинен пообіцяти покласти її в склепі, коли вона помре. "*

Він пообіцяв.

Невдовзі Володимир призвичаївся до другої Ольжиної душі, залюбки слухав її розмови; та, інша, душа також кохала його. Ольга віддавалася йому всім своїм єством; години з Володимиром спливали, мов солодкий сон.

Тепер уже Ольга зненавиділа світське товариство, але, щоб не давати підстав до пліток, таки час до часу з'являлася на людях.

Володимир часто приїжджав у гості й навіть, бувало, залишався на ніч. Тоді він спав тут, у цій кімнаті, на цьому ліжку, а Ольга...

Вона замовкла. Тепер я все зрозумів.

— Володимир був таким добрим, — заговорила вона знову. — Щоразу привозив книжки і вголос читав Ользі, з янгольським терпінням навчав її дітей...

Коли настала весна, допомагав Ользі доглядати за садом. Не було такої квітки, капустини чи буряка на столі, яких би вони не посадили удвох; бджоли сідали Ользі на руки і на волосся, наче приручені канарки. А ще вона знала кожне гніздечко в саду, знала малинівку в кроні старої грушки, маленького чижика, солов'я, якого їй показав Володимир; спостерігала, як батьки годували своїх пухнастих пташенят.

Улітку вони гуляли полями, потім відпочивали на узліссі або ж на терасі садиби, милувалися зоряним небом, і Володимир декламував напам'ять чудові вірші різних поетів, поезія лилася з його уст.

Ольга захоплено малювала пейзажі та сценки з природи. Коли їй щось особливо гарно вдавалося, вона показувала свою роботу Володимирові, і якщо бачила схвалення в його очах, то більшого щастя їй і не треба було.

Після жнив вони мандрували Карпатами. Михайло їхав верхи попереду поруч з гуцулом-провідником, Володимир вів за повід Ольжиного коня. Вони виходили на Чорногору, до темного бездонного озерця на самому хребті, з найвищої гірської вершини оглядали безкраю рідну рівнину.

Коли ж зима знову загнала їх до крихітного теплого будиночка, кохання заквітчало миртою й трояндами старі сірі стіни, а музи сповнили світлом та музикою тихі сутінки.

Михайло сидів на канапі разом з дітьми, Володимир — в одному з фотелів, Ольга — за фортепіано. Вона грала чудові твори великих німецьких композиторів або ж удвох з Володимиром співала тужних українських пісень. Часто Володимир приносив якусь книжку, читав уголос, потім вони разом читали сцени з "Фавста", "Егмонтона" чи з "Ромео та Джульетта"; Ольга — в ролі Гретхен, Клерхен або Джульетта, яка не зводить очей зі свого коханого.

Коли маленький ставок скувала міцна крига, вони часто в сонячні дні каталися на ковзанах; Володимир навчав її виробляти чудернацькі фігури на льоду.

Коли мчали у санях, Ольга накривала йогб коліна своєю соболиною шубою і ставила свої ніжки на його, ніби на ослінчик...

Однак траплялися й похмурі, невеселі дні.

Іноді Ольгу охоплювало важке каяття, у такі хвилини вона поривалася усе розповісти чоловікові й спокутувати свій солодкий гріх.

А, бувало, її долала спокуса втекти з Володимиром світ за очі, проте діти і страх перед знеславленням стримували необачний порив. Вона вагалася, сушила голову тривожними думками, краяла собі серце, та.досить їй було пригорнутися до грудей коханого, вмить забувалися усі сумніви, турботи й тривоги — Ольга купалася в щасті.

Хоча навіть такої миті вона не почувалася цілком щасливою.

Володимир мовчав, Ольга часто читала на його спохмурнілому чолі сумний докір самому собі за обман друга, який довіряв йому; за жінку, яку прагнув звеличити, натомість прирік на ганьбу.

Ольга ж каралася зовсім іншим.

У товаристві вже помітили погіршення її стосунків з Михайлом, їй співчувають, але ж вона шалено щаслива, так пишається

своїм щастям, що готова кричати на весь світ: я кохаю і кохана чоловіком, яким ви захоплюєтеся; я першою зуміла приборкати його!

Ольга вимагала тримати їхнє кохання у таємниці, але їй самій несила було ту таємницю берегти. Вона жадала, щоб усі заздрили їй, а ще більше йому, чоловікові, якого вона своєю прихильністю вивищила до ранґу бога.

Такою поведінкою вона сама зраджувала свої почуття. За будь-якої нагоди обдаровувала Володимира особливою увагою: лише йому дозволено було притримувати стремено, допомагати їй вийти з саней, зняти шубу; Ольга лише його обирала партнером для танцю, просила подати прохолодні напої, веліла наповнити вином келиха чи розрізати смажену птицю на тарелі. Вона клала до рота один шматочок, а інший подавала зі своєї виделки Володимирові; пила з його келиха, свого ж віддавала йому; намацувала під столом кінчиком ноги його ногу. На вечірках вона не зводила з нього очей, а якщо він спізнювався, весь час

тримала в полі зору вхідні двері — досить було Володимирові з'явитися на порозі, Ольга полегшено зітхала, і гарячий рум'янець заливав їй щоки. Коли в товаристві заходила про нього мова, вона пристрасно ставала на його бік, відгукувалась про його характер і розум з таким ентузіазмом, що збуджувала підозру навіть в умах найнаїв-ніших та неуважних людей.

Поповзли чутки, з клаптів брехні, напівправди й зловтіхи спліталися плітки, і, зрештою, уже ніхто не сумнівався в тому, що Володимир Подолів — щасливий коханець вродливої гордої жінки.

Щось з тих пліток доходило і до Михайла, він довго опирався підозрам, а потім втратив терпець і почав приглядатися до поведінки своєї дружини.

Так проминув рік...

Настала весна й заквітчала першими білими пролісками сад, ніжний рожевий весняний серпанок вливався крізь відчинені двері до маленького салону, де Ольга, її чоловік та коханець пили чай.

Повітря таке свіже й духмяне, безкрає вечірнє небо мерехтить міріадами зірок, перепілки перегукуються в зелених лугах, серце повниться нез'ясовним тремом і тугою, солодкою печаллю, тривожним щастям.

Навколо лампи зумкотять маленькі зеленкуваті мушки, білі нетлі б'ються крильцями до матового скла каганця. Володимир розгортає томик Шекспіра, Ольга заглядає йому через плече і вголос читає разом з ним:

— А злигодні оці, — мовить Ромео, — Нам будуть потім спогадом солодким.

— О Господи! — відказує Джульетта. — Передчуття зловісне В моїй душі віщує щось недобре...

Мені здається, як стоїш внизу, Немов ти мрець в глибокій домовині. Я бачу зле — чи й справді ти блідий?*

Дивний біль пронизує Ользі серце, незбагненний жах охоплює її, вона зводить погляд на Володимира і бачить, як той пополотнів.

— Я не можу читати далі, — шепоче вона. — Мені крається серце...

— Це весняне повітря виною, — каже Михайло. — Зачинімо ліпше двері.

Ольга на хвильку виходить надвір; постоявши трохи на сходах, повертається, наливає чай у горнятка, сідає навпроти коханого.

її чоловік спостерігає за кожним її рухом. Удаючи, ніби читає газету, Михайло помічає, як його дружина й гість обмінюються невимовно ніжними поглядами. Тієї миті її ніжка торкається його ноги.

— Це моя нога, — спокійно озивається Михайло.

Ольга здригається й, тремтячи усім тілом, схиляється над столом. Михайло поволі виходить з салону, і Ольга помічає його спотворене болем обличчя.

— Ти виказала нас, — тихо мовить Володимир.

— Боюся, що так, — ледь чутно мовить вона. — То хай вже про все дізнається, тоді я стану твоєю, лише твоєю, твоєю дружиною, Володимире!

Він вдячно дивиться на кохану й цілує їй руку.

— О! Як я тебе кохаю! Що день, що мить, то більше... Ти мусиш залишитися на ніч, — швидко додає вона. — Нам треба так багато сказати одне одному...

— О ні, тільки не нині! — благає він налякано. — Я маю лихе передчуття. Заради Бога, не треба...

Михайло кахикає, перш ніж увійти до салону, бере свій чай і, поскаржившись на головний біль, каже глухим голосом:

— Час уже спати...

Володимир потискає йому та Ользі руку, іде до своєї кімнатки й, не роздягаючись, падає на ліжко.

Після опівночі на терасі чується шурхіт жіночих шат. Володимир кидається до вікна, але надворі знову тиша. Раптом з глибокої тіні вистрибує Ольга й кидається йому в обійми.

— То це було твоїм лихим передчуттям? — сміється вона. Володимир мовчки допомагає їй перелізти через підвіконня,

недовірливо вглядається у темряву саду, а тоді зачиняє вікно. Ольга тим часом сіла.

— Боїшся мене? — жартує вона. — Маєш на це підстави... Зненацька вона обхоплює білими, мов змії, руками його шию

і притягає до себе...

— Мені так душно, — мовить вона за якийсь час. — Відчини вікно!

Володимир похитав головою.

— Що з тобою?—її сміх розсипається срібними дзвіночками. — Та ти, мабуть, боїшся мого чоловіка?

Ольга підвелася, відчинила вікно, а тоді знову пригорнулася Володимирові до грудей.

— Прошу тебе, іди! — голос Володимира тремтів.

— Жартуєш?

— Якщо хоч трохи кохаєш мене, іди, благаю!

Ольга лише похитала головою, безтурботно граючись його волоссям.

Раптом Володимир шарпнувся до вікна, Ольга здригнулася й повернула голову. Надто пізно... Перед ними стояв Михайло.

Ольга відсахнулася й заціпеніла, Володимир же одним стрибком став між нею та чоловіком.

— Немає потреби її обороняти, — холодно процідив Михайло. — Я нічого їй не заподію... Йди до своєї кімнати, Ольго! Нам з Володимиром є про що поговорити.

Ольга вийшла, кинувши наостанок довгий, сповнений муки погляд на Володимира; він теж дивився на неї великими, неприродно блискучими очима. Вона зачинилася у своїй спальні, впала на ліжко. Невимовний, тупий біль скував її серце.

За якийсь час вона почула, як її чоловік піднімається до своєї спальні, потім долинув цокіт підків і знову все стихло.

Ось Михайло, твердо карбуючи крок, пройшов коридором. Минуло ще кілька тривожних секунд, на подвір'ї заіржав його жеребець — Михайло подався геть з двору.

Розвиднювалося, до кімнати сіявся сірий, похмурий світанок.

Ольга вийшла зі спальні.

— Чи є хто? — гукнула вона.

У будинку панувала тиша. Ольга вийшла надвір і знову гукнула. Нарешті, широко позіхаючи, з'явився заспаний козачок.

— Де Володимир? — запитала"эона. — І господар?

— Пан написав кілька листів, — байдуже відповів козачок, жуючи соломинку, — а потім кудись поїхав. А пан Володимир поїхав ще раніше...

Ольга збагнула, що обоє подалися на дуель. Похитуючись, вона вернулася до спальні, коліна їй підгиналися, кров стигла в жилах, та плакати вона не могла.

Ольга, б'ючи себе кулачками в чоло, впала навколішки перед розп'яттям над своїм ліжком. Вона сподівалася, що Володимир уб'є її чоловіка, батька її дітей, вона ревно молилася... аж почула вершника на дорозі, який спинився перед панським маєтком.

Затамувавши подих, вона прислухалася. Кров бухала їй у скронях, вона боялася поворухнутись.

Чутно кроки... Вона ледь жива від страху...

То її чоловік.

Ось Михайло стоїть перед нею.

— Він мертвий, — каже Михайло, голос йому тремтить. — Я маю для тебе листа... Я відстояв свою честь. Можеш тепер покинути мій дім, якщо захочеш...

Далі Ольга нічого не чула, здавалося, ніби вода залила їй вуха, і вона знепритомніла. Отямилась на підлозі, там, де й знечули-лась; її погляд упав на розп'яття.

Вона не пам'ятала, що трапилося, тільки в голові важко гула порожнеча, а серце боліло, немов від рани.

Потім Ольга помітила листа, й усе потроху пригадалося, але вона мов закаменіла від свого болю, сльози висохли. Майже не тямлячи, що робить, розгорнула листа і прочитала:

"Моя кохана!

Ти була мені всім — життям, щастям і честю. Задля Тебе я вчинив переступ, згрішив, зрікся своїх високих засад. Настав час розплати... Коли Ти читатимеш ці рядки, моя доля вже визначиться. Не плач за мною! Ти подарувала мені рік, сповнений такого кохання й насолоди, що він вартує усього нужденного людського існування. Дякую Тобі!

Будь щасливою, а якщо не зможеш, то хоч чесно сповнюй свій подружній обов'язок.

Не забувай про мене. Бувай!

Навіки Твій Володимир"

Ольга мовчки згорнула аркуш, підвелася, одягнулася і заходилась пакувати свої речі. Вона хотіла негайно покинути дім свого чоловіка.

Та раптом з коридору долинули дитячі голоси, двері розчахнулися, і дітлахи з радісним вереском повисли на її шиї. Ольга, ридаючи, вклякнула коло них... Валіз вона так і не торкнулася...

Володимира знайшли в березовому гаю поблизу Тулави. То було найпустельніше місце на десять миль навкруги. Сторож ту-лавської громади, Капітулянт, — Леопольд його знає — наткнувся на тіло під час лісового обходу. Володимир лежав горілиць з кулею в грудях і пістолем у руці. При ньому знайшли листа — такого пишуть усі дуелянти. Вирішили оголосити, що молодий дідич, мовляв, наклав на себе руки, і, як кожного самовбивцю, Володимира поховали поза мурами цвинтаря.

Усе, що було потім, звичне й банальне, однак тісно пов'язане з попередніми подіями.

Ольга всією душею зненавиділа свого чоловіка, однак не покинула його. Вона ледь не збожеволіла від горя; інколи її охоплювало таке шаленство, що вона якось навіть зарядила пістоля, з якого було вбито Володимира, щоб застрелити Михайла, але... залишилася з чоловіком. Ольга не могла жити в нелюбові. її самолюбство тішило те, що Михайло кохає її і невимовно страждає, відчуваючи, що вона, хоч і належить йому фізично, душею з іншим...

Життя її буває нестерпним.

Від якогось часу смертельна блідість не сходить з її обличчя, серце нездужає, а місячними ночами вона не має спокою — тиняється сновидою...

Ольга замовкла.

—Тепер Леопольд знає все, — мовила вона зі спокійно, зворушливою відданістю. — Тепер він зрозуміє Ольгу і... мовчатиме. Я підняв руку, мов до присяги.

— Він ніколи її не зрадить, я це знаю. На добраніч! Півень пропіяв уже вдруге, на сході пролягла смуга світла, мов молоко... Мені час іти.

Ольга поволі рушила, потягуючись пишним тілом; вона провела руками по волоссі, розсипаючи навсібіч наелектризовані іскорки. За вікном ще раз озирнулася й приклала пальця до уст.

А потім зникла...

Я довго наслухав, потім підвівся, підійшов до вікна. Навколо в срібному мерехтінні місяця панувала глибока нічна тиша.

Коли вранці я зайшов до невеличкої їдальні, господар маєтку запросив мене на сніданок.

— Потім я сам покажу Вам дорогу, — приязно запропонував він.

— А Ваша дружина? — запитав я, вагаючись, чи приймати запрошення.

— Вона нездужає, — відповів пан Михайло досить таки недбало. — Вона дуже страждає від мігрені, понадто, коли місяць уповні. Чи не знаєте якогось ліку від цієї недуги? Одна бабуся порадила мені солоні огірки... Що Ви на це скажете?

Ми попрощалися аж за лісом.

Попри щире запрошення, я уникав відвідин Михайлового маєтку. Щоразу, проїжджаючи вночі повз самотнє панське обійстя в оточенні похмурих тополь, я відчуваю, як мене охоплює моторошний смуток.

Ольги я більше ніколи не бачив, але часто вві сні мені ввижається її витончена постать, шляхетна блідість на обличчі, заплющені очі, розпущене звабне волосся.